

# OLAYLAR VE YORUMLAR

## (FACTS AND COMMENTS)

**Ömer Engin LÜTEM**

E. Büyükelçi

AVİM, Avrasya İncelemeleri Merkezi Başkanı  
oelutem@avim.org.tr

**Öz:** *Haziran-Ağustos 2012 dönemi içinde ve öncesinde, Türkiye-Ermenistan ilişkilerine, ABD'nin bu ilişkilere ilişkin tutumunda, Fransa ve Ermeni sorununda, Ermenistan ile Rusya arasındaki ilişkilerde ve İsrail'de Ermeni soykırım iddiaları karşı tutumunda görülen gelişmeler bu yazıda incelenmektedir.*

**Anahtar Kelimeler:** *Türkiye, Ermenistan, A.B.D, Fransa, Rusya, İsrail, Azerbaycan, Ermeni soykırımı iddiaları, Fransa'da okul kitapları, Rus doğal gazı fiyatları, Abdullah Gül, R.T. Erdoğan, Ahmet Davutoğlu, Serj Sarkisyan, Edwad Nalbantyan, Vadimir Putin, François Hollande, Laurent Fabius ve Zehava Gal-On.*

**Abstract:** *This article studies the developments occurred in the period between June and August 2012 and before in the Turkey-Armenia relations, United States policies concerning these relations, France and the Armenian Question, Armenia's relations with the Russian Federation and events in Israel on Armenian genocide allegations.*

**Keywords:** *Turkey, Armenia, United States, France, Russia, Israel, Azerbaijan, Armenian genocide allegations, Schools books in France, Russian natural gas prices, Abdullah Gül, R.T. Erdoğan, Ahmet Davutoğlu, Serge Sarkisian, Edward Nalbantian, Vladimir Putin, François Hollande, Laurent Fabius and Zehava Gal-On.*

## I - TÜRKİYE- ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ

### 1. Bazı Gelişmeler

İncelediğimiz dönem içinde Türkiye-Ermenistan ilişkilerindeki durgunluk, daha doğrusu herhangi bir olumlu gelişme görülememesi devam etmiştir. Türkiye'nin, küçük adımlarla olsun, ilişkileri sürdürme yaklaşımına karşılık Ermenistan'ın Türkiye ile mümkün olduğu kadar az temasta bulunmayı tercih ettiği görülmüştür. Bunun başlıca nedeninin, Türkiye-Ermenistan protokolleri nedeniyle çok eleştirilen Başkan Sarkisyan'ın Şubat 2013'te yapılacak başkanlık seçimleri öncesinde Türkiye'ye karşı sert bir politika güderek oy toplamak, en azından Türkiye nedeniyle oy kaybetmemek olduğu düşünülmektedir.

Ermenistan'ın Türkiye'ye karşı bu olumsuz tutumu birkaç kez kendisini göstermiştir. Bunlardan en önemlisi Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün (KEİ) kuruluşunun 20. yılı münasebetiyle İstanbul'da yapılan Doruk Toplantısı'na Başkan Sarkisyan'ın, davet edilmiş olmasına rağmen katılmaması, Dışişleri Bakanı Nalbantyan'ı veya diğer bir bakanı da göndermemesi ve Ermenistan'ın bu toplantıda Dışişleri Bakan Yardımcısı Aşot Hovakimyan tarafından temsil edilmesidir. Bir Ermeni kaynağına göre toplantıya başkanlık yapan Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Ermenistan konusunda gazetecilerin sorularına cevaben, Ermenistan'ın Karadeniz Ekonomik İşbirliği'ne üye olmasının, Türkiye'nin bu konudaki olumlu tutumunun sonucu olduğunu, bölgedeki birçok sorunun da aynı anlayışla çözümlenmesi gerektiğini söylemiş ve Ermenistan'ın bu toplantıya katılmasına önem verdiğini zira onların da fikirlerini öğrenmenin önemli olduğunu belirtmiştir.<sup>1</sup>

Ermenistan'ın Türkiye'den uzak durma tutumuna karşılık Güney Kafkasya'da işbirliği projelerinin ilerlediği görülmektedir. 8 Haziran 2012 tarihinde Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan Dışişleri Bakanları Trabzon'da bir araya gelerek bir "Bölgesel İşbirliği Deklarasyonu"nu (kısaca Trabzon Deklarasyonu) imzalamışlardır. Dışişleri Bakanı Davutoğlu bu vesileyle yaptığı konuşmada üç ülke işbirliğinin Karadeniz, Hazar ve Akdeniz arasında, büyük bir köprü oluşturacağını, Bakü-Tiflis-Ceyhan'da olduğu gibi, bu kez bu üçlü mekanizmalarla ulaştırma, enerji, ekonomi gibi konularda atılan adımları daha sağlam temellerle geliştirme imkânının bunacağını söylemiştir.<sup>2</sup>

Diğer yandan Azerbaycan doğalgazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya nakledilmesini öngören "Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı" Antlaşması

1 Yerkirmedia.am, 27 Haziran 2012 "This Time Turkey's and Azerbaijan's Expectations Connected with Armenia Didn't Come True"

2 Medya Trabzon, 8 Haziran 2012, "Trabzon Deklarasyonu!"

Azerbaycan ile Türkiye arasında 26 Haziran 2012 tarihinde imzalanmıştır.<sup>3</sup> Kısaca TANAP adı verilen bu proje, Azerbaycan doğalgazının Gürcistan'dan geçip Türkiye üzerinden satılmasını ve iletilmesini sağlayacaktır. Bu proje için öngörülen 4 aşamanın ilki 2018'de ilk gaz akışıyla gerçekleşecek olup, 2020'de yıllık 16 milyar metreküp olacak kapasitenin 2023'te 23'e, 2026'da ise yılda 31 milyar metreküp seviyesine kadar ulaşması beklenmektedir.

Ermenistan, Türkiye ve Azerbaycan ile olan ciddi sorunları ve bu arada Azerbaycan topraklarının % 20'sini işgal ettiği için, ekonomik alanda komşularıyla işbirliği yapmaya büyük ihtiyacı bulunmasına rağmen, Trabzon'da gerçekleştirilen üçlü işbirliğinin dışında kalmıştır. Aynı nedenle, daha kısa bir güzergâh olmasına rağmen Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı'nın Ermenistan'dan geçmesi söz konusu olmamış ve bu ülke gelecekte önemli bir gelir kaynağı olan geçiş ücretlerinden mahrum kalmıştır. Kısaca Ermenistan'ın Türkiye ve Azerbaycan'a karşı izlemekte olduğu politikalar ekonomik alanda da kendisine zarar vermiştir.

*Ermenistan, Türkiye ve Azerbaycan ile olan ciddi sorunları ve bu arada Azerbaycan topraklarının % 20'sini işgal ettiği için, ekonomik alanda komşularıyla işbirliği yapmaya büyük ihtiyacı bulunmasına rağmen, Trabzon'da gerçekleştirilen üçlü işbirliğinin dışında kalmıştır.*

Bu durumun, önemine rağmen, Ermenistan ve Diaspora'da hemen hiç tartışılmadığı görülmektedir. Buna karşın Ermenistan Başbakanı Tigran Sarkisyan, Trabzon Deklarasyonu ve TANAP'a hiç temas etmeden, dünyada Ermenistan kadar zor durumda olan az ülke olduğunu, Ermenistan'ın denize erişiminin bulunmadığını, komşuları olan Türkiye ve Azerbaycan ile diplomatik ilişkisi olmadığını, ancak ülkesinin Gürcistan, Azerbaycan, Türkiye ve İran ile azami entegrasyon için tüm fırsatları kullanması gerektiğini, Türkiye ve Azerbaycan ile ilişkilerin düzeltilmesinin zor olduğunu dikkate alınarak Ermenistan'ın çabalarını, kendi iç kaynaklarını ve "Ermeni Dünyası"nın (Diaspora'nın) potansiyelini daha iyi kullanmak üzerinde yoğunlaşması gerektiğini söylemiştir.<sup>4</sup>

Doğalgaz ve petrol gibi değerli doğal kaynakları bulunmayan, Diaspora yardımlarında da fazla bir artış beklemeyen, ayrıca her yıl ekonomik nedenlerle önemli sayıda dışarıya göç veren<sup>5</sup> Ermenistan'ın, Başbakan'ının söylediği metotla, süratli bir kalkınmaya kavuşamayacağı açıktır. Ermenistan için

3 Star 28 Haziran 2012, "Trans Anadolu Boru Hattı'nda imzalar tamam!"

4 Armenpress, 31 Temmuz 2012. "The Armenian Development Potential is the Armenian Nation Spread All Over the World"

5 2012 yılının ilk altı ayında Ermenistan'dan 56.000 kişinin göç ettiği anlaşılmaktadır (News.am, 17 Temmuz 2012. "More People Emigrate From Armenia In First 6 Months Of 2012")

kalkınma önce komşularıyla barış yapmasına sonra da onlarla sıkı bir işbirliğine girmesine bağlıdır. Ancak Ermenistan'ın buna hazır olmadığı görülmektedir.

## 2. Ahmet Davutoğlu'nun Önerileri

Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu Temmuz ayı başında Paris'teki Suriye Zirve toplantısına giderken uçaktaki bazı gazetecilere dış politikanın önemli sorunları hakkında bilgiler vermiş ve görüşlerini anlatmıştır. Bu çerçevede Ermeni sorunu hakkında söyledikleri özellikle önemli görmekteyiz. Bir sohbet havası içinde ifade edilen bu görüşleri, ayrıntılı bir şekilde yayımlayan bir gazeteden<sup>6</sup> aynen alarak aşağıda veriyoruz:

*Üç şey yapıyoruz. Önce Kafkasya ayağını tekrar harekete geçirmeye çalışıyoruz. Keşke protokoller hayata geçseydi. Hep istedik. Bunu, Türkiye'deki faktörlerden ziyade, dışarıdaki ve Kafkasya'daki dengeler engelledi. Ermenistan Karabağ'da işgal ettiği, 7 rayondan sadece birinden çekilseydi sınır açılacaktı. Aliyev'le konuşup onu buna ikna etmiştim. Azerbaycan sınırı da açılacaktı. Hala içim yanar, çok rahat yapabiliydik. Psikolojik faktörler nedeniyle olmadı. Sarkisyan'a, o zaman 'bir reyondan çekilin, Erivan'ı iki yılda bölgenin en güzel şehri yaparız. Türkiye'ye komşu olmak avantajdır' demiştim. İç dengelerden yapamadı. Ama bu formül ve mesele hala masada, sınırın açılacağı, protokollerin hayata geçirileceği koşullar oluşabilir. Bunun arayışı içindeyiz, sadece 2015 perspektifiyle yapmıyoruz bunu, ama 2015 için önemli ve yük hafifletici olacağını biliyoruz.*

*İkinci olarak, diasporayla yeni ve farklı ilişkiler kuruyoruz. Ben, arkadaşları Ermeniler tarafından katledilen büyükelçiler toplantısında şunu söylemiştim: 'Diaspora kavramı değişmiştir. Bu topraklardan göçen herkes bizim diasporamızdır...' Sadece Türkler değil, bu topraklardan geçen herkes diasporadır. Ermeniler, Yahudiler, Rumlar, el Turco'lar dâhil. Brezilyadaki, Arjantin'deki Müslüman Araplar dâhil. Bunlar bizim insanımız. Kültürü, dili bize benzeyen insanlar.*

*Siyasi karardan ziyade psikoloji yeni iletişim aracıdır. Oturup konuşacaksınız. Hedefimiz buzları eritmektir. Yeni bir iletişim arayışı içindeyiz. Ermenilerin karşısında oturup onları dinleyen birisi var. Ben karşılıklarına çıkıp, 1915'te hiç bir şey olmamış, diyen bir dışişleri bakanı değilim. Ama onların da tüm Türk-Ermeni ilişkilerini 1915'e sıkıştırmamaları gerekir... Sizin acılarınızı reddetmiyoruz, anlıyoruz,*

6 Yeni Şafak, 7 Temmuz 2012. Ali Bayramoğlu, "Karşılıklarında 1915'te Hiçbir Şey Olmamış Diyen Bir Dışişleri Bakanı Yok"

*ne yapılması gerekirse beraber yapalım. Ama tek taraflı bir suç deklarasyonu değil.<sup>7</sup>*

*Üçüncü hazırlığımız 2015'e doğru, 1915'le ilgili vereceğimiz mesajlarla ilgili. 'Adil Hafıza' kavramı etrafında yeni bir dil geliştirmemiz lazım. Bu konuda, Osmanlı tarihiyle ilgili bir kitap hazırlığım da var. Ben soykırım demem, ama bu diyenin kendi görüşüdür, derim. Adil hafıza biraz şu: Biz Almanlar değiliz. Bizde, bizim tarihimizde etnik kıyım fikri yok, getto yok. Üstelik aynı dönemde biz de çok acılar çekmiş bir milletiz. Balkanlar'da, Kafkaslar'da Müslümanların yaşadıkları endişeleri, korkuları, kayıpları da var. Beni Anadolu'dan da sürecekle diye bir paranoyayla yaşanmış, bazı şeyler oldu... Kendi toprağına tutunma çabası içinde yapılan hata, katliam, hukuksuzluklar oldu. Ama askerin psikolojisini Nazilere benzetirseniz olmaz, katil ırk olarak takdim ederseniz olmaz. Önce karşısındaki kötü gösterecek ideolojik refleksten kaçınmak lazım.*

Dışişleri Bakanının bu ifadelerine göre Ermeni sorunu konusunda halen üç alanda çalışılmakta olduğunu anlaşılmaktadır.

#### **a. Türkiye'nin Ermenistan'la ilişkileri ve Karabağ sorunu**

Bakan bu konuları "Kafkasya" adı altında birleştirmiştir. İfadelerinden Karabağ sorununda bir ilerleme sağlanmasını ve bu ilerlemeye dayanılarak da Türkiye-Ermenistan sınırın açılmasını hedeflediği anlaşılmaktadır. Bu politika yeni değildir. Protokollerin akamete uğramasından sonra da uygulanmaya çalışılmıştır. Bu konuda yeni sayılacak bilgi Karabağ bölgesini saran ve Ermeniler tarafından işgal edilmiş bulunan yedi "rayon"dan (ilçeden) sadece birinden Ermenilerin çekilmesi karşılığında Türk sınırının açılmasının Ermenilere önerilmiş olmasıdır. Aynı derecede önemli olan bir husus da bu önerinin Azerbaycan tarafından da benimsenmiş ve bu ülkenin de sınırlarını açmayı kabul etmiş olmasıdır. Amaç Ermenistan'ın işgal etmiş olduğu toprakların tümünden (Karabağ + 7 rayon) çekilmesi iken, ilk adım olarak da olsa, sadece bir rayon'dan çekilmesi karşılığında iki ülkenin de sınırlarını açmayı kabul etmiş olması Ermenilere verilmiş önemli bir tavizdir. Rayon'dan daha küçük bir bölge olmadığına göre bundan sonra sınırların açılmasını Ermenilerin işgal ettikleri topraklardan, kısmen olsun, çekilmelerine bağlamak artık fiilen mümkün görülmemektedir. Sınırların açılmasını hiçbir koşula bağlanmaması için ısrar eden Ermenilerin de istediği budur.

<sup>7</sup> Bu son cümle Bakan'ın konuşması hakkında başka bir yazıdan alınmıştır. Milliyet, 7 Temmuz 2011. Aslı Aydıntaşbaş, "El Turco Açılımı"

Bakan Ermenilerin bu tutumunu “Psikolojik faktörler”e, “iç dengelere” bağlamaktadır”. “Psikolojik faktörler” ile kastedilen Ermenistan ve özellikle Diaspora kamuoyunun, tamamen Ermenistan’ın lehine olmayan veya Türkiye ve Azerbaycan’ın bir tür teslim olması anlamına gelmeyen herhangi bir çözüme karşı olduğudur. Oysa halen güç durumda olan Türkiye ve Azerbaycan değil Ermenistan’dır. Ne var ki ne Diaspora’da ne de Ermenistan’da gerçekleri kamuoyuna anlatma yönünde bir hareket görülmemektedir. Bu da, ileride Türkiye ve/veya Azerbaycan’la varılacak bir mutabakatın kamuoyu tarafından benimsenmesinin çok zor olacağı anlamına gelmektedir. Nitekim hatırlanacağı üzere, Başkan Sarkisyan 2009 yılı Eylül ayında, protokollerin imzalanmasından önce, Diasporayı ikna etmek amacıyla, Fransa, ABD, Lübnan ve Rusya’nın bazı kentlerine giderek toplantılar yapmış ve Rusya hariç, pek de hoş karşılanmamıştı.

“İç dengelere” gelince bununla, herhalde, Ermenistan’ın içinde bulunduğu seçimler dönemi kastedilse gerektir. Ermenistan, kendi kamuoyuna hâkim gerçekçi olmayan inanışlar ve beklentiler karşısında ne Türkiye ne de Azerbaycan ile seçim döneminde bir anlaşma yapılması mümkün değildir. O nedenle iki ülkenin Ermenistan ile olan sorunlarının çözümü yolunda bazı gelişmeler olacaksa bunun için 2013 yılı Şubat ayında yapılacak başkanlık seçimlerini beklemek gerekecektir. Bu konuda 2013 sonbaharında Azerbaycan’da da başkanlık seçimlerinin yapılacağını hatırlamakta yarar vardır. Kısaca, önümüzdeki yıl da Ermenistan’la olan sorunların çözümlenmesi için uygun koşulları içermeyebilir.

## b. Diaspora

Davutoğlu ikici olarak Diaspora ile yeni ve farklı ilişkiler kurulması üzerinde durmuştur.

Bu çerçevede diaspora kavramının değiştiğini, Osmanlı/Türk topraklarından göçeden herkesin (Ermeni, Rum, Yahudi, Arap vs.) bizim (Türkiye’nin) diasporası olduğunu söylemiş ve bu düşüncesini söz konusu insanların kültür ve dillerinin bize benzemesine bağlamış, bu insanlarla aramızdaki buzları eritmek amacıyla da onlarla konuşmak gerektiğini ifade etmiştir. Genelde gerek Osmanlı gerek Türkiye döneminde göçeden Hıristiyanların Türkiye ve Türkler aleyhinde, değişik ölçülerde olmakla beraber, olumlu duygular beslemediği doğrudur. Türklerde de bu gruba karşı, çok daha düşük düzeyde olmakla beraber, bir tepki olarak, aynı duygular mevcuttur. Ancak bu kişilerin göç etmesini gerektiren olayların üzerinden uzun yıllar geçtiği için artık, bizi ayıran hususların değil ortak değerlerin ön plana çıkarılması ve bu esas üzerinde temasların yapılması şüphesiz yararlıdır.

Dışişleri Bakanı Diaspora konusunda Ermenilerin en duyarlı olduğu bir konuya, 1915 zorunlu göçü sırasında kayda değer kayıplar olmadığı gibi bazı çevrelerce ileri sürülen bir görüşe dolaylı bir gönderme yaparak, kendisinin “1915’te hiç bir şey olmamış, diyen bir dışişleri bakanı” olmadığını vurgulamış ancak Ermenilerin de Türkiye’nin 1915 konusunda “tek taraflı bir suç deklarasyonu” yapmasını beklememelerini de ifade etmiştir. Ayrıca “Sizin acılarınızı reddetmiyoruz, anlıyoruz, ne yapılması gerekirse beraber yapalım” sözleriyle de, 1915 olayları hakkında birlikte araştırma yapmak arzusunu belirtmiştir. Bu sözler Türkiye’nin 2005 yılı “Tarihçiler Komisyonu” önerisini anımsatmaktadır.

### c. 2015’e doğru yapılacaklar

Bakanın bu konuda “adil hafıza” fikri hakkında konuşmuştur. Adil hafıza, belirli bir olay hakkında yalnız bir tarafın değil, ilgili diğer tarafların da çektikleri acıları ve içine düştüğü durumları da dikkate almak olarak tanımlanabilir. Genel olarak Ermenilerin başta 1915 olayları olmak üzere, kendi tarihleriyle ilgili olarak sadece kendi acılarını dikkate aldıkları ve başkalarının çektiklerini ya yok farz ettikleri ya da küçümsedikleri görülmektedir. Bu “gayri adil hafıza” söz konusu olayların tarafsız ve bilimsel bir şekilde ele alınıp incelenmesini engellemektedir.

*1915 tehcirinin kökeninde, eski deyimle bir nefs-i müdafaa (kendini savunma) bulunmaktadır. Bu, altı milyon Yahudinin ölümüne neden olan “ırkçı nefret”ten tamamen ayrıdır.*

Bakanın ifadelerinden Osmanlı tarihiyle ilgili bir kitap yazmakta olduğu ve burada soykırım görüşünü savunanlardan da bahsedeceği ve ayrıca soykırım iddiaları için de Osmanlıların Almanlardan farklı olduğunu, mesela Osmanlılarda etnik kıyım ve getto bulunmadığını belirteceği anlaşılmaktadır. Diğer yandan Bakan 1915 Ermeni tehcirini, bu tarihten önce Kafkaslarda ve Balkanlarda olmuş ve Osmanlılara büyük acılar yaşatmış, büyük kayıplar verdimiş olayların yarattığı elde kalan son toprak olan Anadolu’dan da sürünmek endişesiyle açıklamakta ve bu son toprağa tutunma çabasının bazı hata, katliam ve hukuksuzluklara neden olduğunu belirtmektedir. Kısaca 1915 tehcirinin kökeninde, eski deyimle bir nefs-i müdafaa (kendini savunma) bulunmaktadır. Bu, altı milyon Yahudinin ölümüne neden olan “ırkçı nefret”ten tamamen ayrıdır.

Davutoğlu’nun açıklamaları çok önemli olmakla beraber bu konuda Diaspora’dan az sayıda ancak olumsuz bazı tepkiler gelmiştir. Birkaç örnek

verelim: Türkiye'nin Ermeni diasporası ile temas kurma çabaları tehlikeli bir diyalog, Ermenileri bölme taktiği ve Ermenilerin milli mücadelesini azaltma gayretidir. Ermenilerin milli emelleri tazminat ödenmesini, soykırım kurbanlarının telâfisini (mallarının geri verilmesi, tazminat ödenmesi) kapsamaktadır.<sup>8</sup> Kapıların açılması, Trabzon limanının kullanılması, Ermeni dini yapıtlarının İstanbul Patrikhanesi'ne iade edilmesi, soykırım kurbanların torunlarına tazminat verilmesi ve dedelerinin mallarının onlara iadesi küçük jestlerdir. Ermeniler soykırımı tanımayan hiç bir şeyi kabul etmeyeceklerdir. Türkiye'nin dizleri üzerine çöküp af dileyecek bir Willy Brandt'ı yoktur.<sup>9</sup> Davutoğlu'nun sözleri Ermenistan'da ve Ermeni Diasporasında olumlu etki yapmayacaktır. Ermenilerin Türklere empati yapmaları beklenemez. Ermeniler ve Ermenistan Osmanlıların Balkanlarda, Çanakkale'de ve Orta Doğu'da yaşadıkları trajedilerden sorumlu değildir. Ermeniler bir özür veya en azından derin bir empati beklemektedir.<sup>10</sup>

Davutoğlu'nun ifadelerine Ermenistan'da doğrudan bir tepki gelmemiştir. Buna karşılık, Dışişleri Bakanı Edward Nalbantyan AGİT Genel Sekreteri Lamberto Zannier ile beraber yaptığı bir basın toplantısında bu konudaki bir soruyu şu şekilde yanıtlamıştır:<sup>11</sup>

*Ankara'nın bu görüşlerine karşılık uluslararası toplum diğer bir üç görüş öne sürmektedir: Önkoşul olmadan Türkiye-Ermenistan protokollerinin tasdiki, yine önkoşul olmadan varılmış mutabakatların uygulanması ve Karabağ sorunun çözümünün, Türkiye-Ermenistan ilişkilerin normalleşmesine bağlama girişimlerinden ve Karabağ sorunun çözümüne karışılmasından vazgeçilmesi...*

*Türkiye 97 yıl boyunca bu yönde ciddi çabalar göstermeyi başaramamıştır. Türkiye kendi tarihi ile yüzleşmemiştir. Türkiye önümüzdeki üç yılda aynı şekilde davranmayı niyetliyse ve hiçbir yere götürmeyen bazı önerilerde bulunacaksa bunun sonucu bellidir.*

Nalbantyan başka bir vesileyle de Türkiye'ye karşı olumsuz tavrını göstermiştir. Dışişleri Bakanı Davutoğlu yukarıda değindiğimiz Trabzon Deklarasyonu'nun imzalanmasından sonra yapmış olduğu konuşmada Karabağ sorununa temas ederek, işgal edilmiş topraklarda son dönemdeki gerginlikten kaydı duyduğunu, özellikle son çatışmalarda beş Azeri askerin şehit edilmesinin kendisini derinden yaraladığını söylemişti.<sup>12</sup> Birkaç gün sonra

8 Asbarez, 13 Temmuz 2012. Ara Khachatourian, "Davutoğlu's Revisionism Targets the Diaspora"

9 "An Open Letter to Aslı Aydıntaşbaş" [www.armenianlife.com](http://www.armenianlife.com), 2 Ağustos 2012. "An Open Letter to Aslı Aydıntaşbaş"

10 Armenpress, 21 Temmuz 2012. "Attempt of Turkey To Repackage Armenian Issue Likely To Fall Short"

11 "Press conference: The address and answers of the Armenian Minister of Foreign Affairs Edward Nalbandian during the joint press conference with Lamberto Zannier, the OSCE Secretary General" [http://mfa.am/en/press-conference/item/2012/07/12/osce\\_sg\\_st/](http://mfa.am/en/press-conference/item/2012/07/12/osce_sg_st/)

12 TRT Türk Haber Merkezi, 8 Haziran 2012



Nalbatyan AGİT Dönem Başkanı Eamon Gilmore ile yaptığı bir basın toplantısında bir gazetecinin Davutoğlu'nun bu sözleri hakkında ne düşündüğüne ilişkin sorusunu Davutoğlu'nun sözlerinin ırkçılık koktuğu, Azeriler tarafından öldürülen Ermeni askerleri hakkında Davutoğlu'nun üzüldüğünü hiç duymadığını ve Türk tarafının bu tür beyanlarının aslında Azerbaycan'ı yeni zararlı eylemlerde bulunmaya teşvik ettiğini söylemiştir.<sup>13</sup> Davutoğlu'nun Azerbaycan Dışişleri Bakanı Memmedyarov'un da bulunduğu bir toplantıda kısa süre önce öldürülmüş Azeri askerleri için üzüntülerini dile getirmesi gayet normal bir harekettir. Buna karşı çatışmalarda ölen Ermeni askerlerini anmadığı için Davutoğlu'nu ırkçılıkla suçlamaya kalkışmanın çok aşırı bir davranış olduğunda kuşku bulunmamaktadır.

Sonuç olarak gerek Diaspora gerek Ermenistan basınının ve özellikle Ermenistan Dışişleri Bakanı Nalbantyan'ın Davutoğlu'nun görüşlerine ilişkin tutumları gayet olumsuzdur ancak bu olumsuzluk Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesini engellemektedir. Diğer yandan yapılan önerilerin reddedilmesi bir çözüme varmak için uğraşan tarafın Türkiye, çözümü istemeyen tarafın da Ermenistan olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Ermenistan'ın başta Türkiye olmak üzere komşularıyla olan sorunlarını çözmesinde büyük çıkarları olduğu hatırlandığında bu ısrarlı retlere bir anlam vermek güçtür.

## II - ABD VE TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ

ABD, bir yandan Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi diğer yandan kendisinin Ermenistan ile olan ilişkilerinin gelişmesi için ciddi çaba göstermektedir. Ancak bu çabanın nedenleri pek açık değildir.

ABD'nin Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesine verdiği önem Orta Doğu'da artık en önemli partneri haline gelmiş Türkiye ile, ABD Ermenilerinin faaliyetleri nedeniyle, bir bunalım çıkmasını önlemek üzere Türkiye ve Ermenistan arasındaki sorunların çözümlenmesi istemesi şeklinde açıklanabilir. ABD Hükümeti bu hususta ön planda rol oynamakta, devamlı olarak taraflardan aralarındaki sorunları çözmelerini istemekte, bu konuda bazı önerilerde bulunmakta veya hatta bazılarını bu yolda öneriler ileri sürmeye teşvik etmektedir.<sup>14</sup>

ABD'nin Ermenistan ile ikili ilişkilerini geliştirilmesi isteğinin nedenleri arasında, İran'a komşu bu ülkede söz sahibi olmak ve gitgide Rusya'nın

13 "Press conference: Foreign Minister Nalbandian's address and answers to questions during the press conference with Eamon Gilmore, OSCE Chairman-in-Office, Deputy Prime Minister and Foreign Minister of the Republic of Ireland" [http://www.mfa.am/en/press-conference/item/2012/06/12/osce\\_cio\\_perss/](http://www.mfa.am/en/press-conference/item/2012/06/12/osce_cio_perss/)

14 Bu konuda bkz. Ermeni Araştırmaları, Sayı 41, Olaylar ve Yorumlar, Türkiye-Ermenistan İlişkileri Canlandırma Çabaları ss.22-31

etkisine giren Ermenistan'a dış ilişkilerinde bir denge sağlamak olanağı yaratmak akla gelebilir. İkinci olarak da ABD'de kendi nüfuslarıyla orantılı olmayan bir ölçüde etki sahibi olan Ermeni Diasporasını, özellikle başkan seçiminin yapacağı bu yılda, memnun etmek istediği düşünülebilir.

ABD'nin Ermenistan'a verdiği bu önem Dışişleri Bakanı Hillary Clinton'u iki yıl içinde Ermenistan'ı iki kez ziyaret etmesine neden olmuştur.<sup>15</sup> Clinton bu yıl, 31 Mayıs–7 Haziran arasında yedi ülkeyi ziyareti sırasında<sup>16</sup> 4 Haziran'da Ermenistan'a da gitmiştir. Herhalde 2010 yılında Türkiye'den aldığı tepkileri<sup>17</sup> göz önünde bulundurarak, Erivan'daki Soykırım Anıtı'nı bu kez ziyaret etmemiş buna karşılık insan haklarının gelişmesine katkıda bulunmuş bazı Ermenilere ödül vermek suretiyle bir tür denge kurmaya çalışmıştır.

Bu ziyaretin Türkiye-Ermenistan ilişkilerini ilgilendiren bölümünü şu şekilde özetleyebiliriz.

Ermenistan Dışişleri Bakanı Edward Nalbantyan Hillary Clinton ile beraber yaptığı basın toplantısında ülkesinin Türkiye ile ilişkileri hakkında şunları söylemiştir:

*Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalizasyonu hakkında ortak yaklaşımımızı birçok kez ifade ettik. Bu tutum, önkoşul olmadan ilişkilerin normalizasyonu idi ve öyle olmaya devam etmektedir. Bu sürece özel bir katkıda bulundunuz. Çok teşekkür ederim. Maalesef top Türkiye'nin sahasında olmaya devam etmektedir.*

Bayan Clinton ise cevap konuşmasında şunları söylemiştir.

*Ermenistan'ın komşularıyla olan ilişkilerini geliştirmesi ve bu bölgede istikrar ve güvenliğin arttırılması yollarını da görüştük. Bu amaçla Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesini istiyoruz, çünkü bu yolun iki ülke vatandaşlarını daha iyi bir geleceğe götüreceğini düşünüyoruz ve önkoşul olmadan ilişkilerin normalizasyonu kuvvetle destekliyoruz. Ermenistan'ı ve Başkan Sarkisyan'ı bu konuda gösterdikleri önderlik için takdir ediyoruz.<sup>18</sup>*

15 Hillary Clinton'un Ermenistan'ı birinci ziyareti 4 ve 5 Temmuz 2010 tarihinde olmuştur. Bkz. Ermeni Araştırmaları, Olaylar ve Yorumlar, Sayı 36, ss. 19-21

16 Danimarka, Norveç, İsveç, Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan ve Türkiye

17 Ermeni Araştırmaları, Olaylar ve Yorumlar, Sayı 36, ss 66,67

18 "Remarks With Armenian Foreign Minister Eduard Nalbandian" by Hillary Rodham Clinton, Secretary of State, Presidential Palace, Yerevan, Armenia, June 4, 2012  
<http://www.state.gov/secretary/rm/2012/06/191781.htm>

Bu konuşmalardan sonra soru-cevap bölümünde, özellikle Ermenistan'ın ne Türkiye ne de Azerbaycan ile ticareti olmadığı dikkate alınarak, Kafkas ülkeleri arasındaki ilişkilerin gelişmesi için ABD'nin ne yaptığı sorusuna Bayan Clinton, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normal hale gelmesine büyük ilgi duyduklarını, bu yöndeki çabaları güçlü bir şekilde desteklediklerini, protokollerin önkoşul olmadan tasdik edilmesini istediklerini, iki yıl önce de söylediği gibi halen topun Türkiye'nin sahasında olduğunu ifadeden sonra, bu konuların Türkiye ve Ermenistan'da kamuoyunda tartışılmasından cesaret aldığını, zira samimi, açık, yapıcı görüşmelerin her iki taraf için de ileri gidebilmek bakımından önemli olduğunu söylemiştir.<sup>19</sup>

ABD Dışişleri Bakanı ayrıca protokoller süreci ile Karabağ müzakereleri arasında bir bağ olmadığını ve bunların ayrı olduğunu belirtmiştir. Bu iki sorunun çözümü için ABD'nin gayet aktif davranacağını belirten Clinton, bu ülkelerin (Azerbaycan, Türkiye ve Ermenistan) sınırlarının açık olmasını, beraberce çalışmalarını, ticaret yapmalarını ve kişiler arasında temaslar gerçekleştirmeleri gerektiğini, zira bunun tüm ilgili tarafların yararına olacağını da ifade etmiştir.<sup>20</sup>

Aynı basın toplantısında Ermenistan Dışişleri Bakanı Edward Nalbantyan, Taşnak eğilimli Yerkir gazetesinin "Türkiye, Ermenistan-Türkiye ilişkilerinin normalleşmesi için müzakerelerin sürdüğünü yüksek düzeyde ısrarla belirtiyor. Bu doğru mudur? "sorusuna verdiği cevapta "Türkiye ile müzakereler yapılmamıştır, Türkiye ile müzakereler yapılamaz zira müzakereler bitmiş ve protokollerin imzasıyla sonuçlanmıştır. Ancak Türkiye bu protokollere riayet etmemekte, uygulamamakta ve ön koşullar ileri sürmeye çalışmaktadır" demiş, Türkiye'nin bu konuda önkoşul koymaya hakkı olmadığını ve Ermenistan'ın bu tutumunun uluslararası toplum tarafından da paylaşıldığını belirtmiştir.<sup>21</sup>

Bu basın toplantısı ABD ve Ermenistan'ın, Türkiye'nin Ermenistan politikası (protokollere ilişkin tutumu) hakkında ne düşündüklerine açıklık kazandırması bakımından özellikle önemlidir.

Türkiye protokollere işlerlik kazandırabilmek için Karabağ sorununda önemli bir gelişme olmasını beklemektedir. Bu konuda ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin diğer yönleri konusunda Ermenistan ile görüşmeler yürütmeye hazırdır. Oysa Ermenistan Türkiye'nin protokollerle Karabağ arasında bir

19 Aynı kaynak

20 Aynı kaynak

21 Press conference - Foreign Minister Edward Nalbandian's and US Secretary of State Hillary Clinton's statements and answers during joint press conference - 04.06.2012 - <http://www.mfa.am/en/press-conference/item/2012/06/04/clinton/>

ilişki kurmasını önkoşul olarak gördüğü için, kabul etmemekte ve bu konuda veya iki ülke ilişkileri hakkında olabilecek diğer konularda Türkiye ile müzakere yapmak istememektedir.

Yukarıda değindiğimiz basın toplantısı ABD Dışişleri Bakanının bu konuda öteden beri bilinen tutumu teyit edilmiştir. Bayan Clinton, özetle, şu hususları belirtmiştir:

- a. Önkoşul olmadan ilişkilerin normalizasyonu kuvvetle destekledikleri ve bu bağlamda protokollerin önkoşul olmadan tasdik edilmesini istedikleri,
- b. Protokoller süreci ile Karabağ müzakereleri arasında bir bağ olmadığı, bunların ayrı süreçler olduğu,
- c. “Halen topun Türkiye’nin sahasında olduğu”, diğer bir deyimle bundan sonraki adımların Türkiye tarafından atılması gerektiği,

Bu haliyle Bayan Clinton Ermeni görüşlerini tamamen benimsemiş olmakta diğer bir deyimle Türkiye’nin bu konudaki tutumunu kabul etmemektedir.

Protokollerin Karabağ sorununa bağlanmadan tasdik edilip yürürlüğe konması görüşü sadece ABD’nin değil, Avrupa Birliği’nin de tutumudur. Nitekim AB’nin Avrupa Konseyi Başkanı (Kısaca Avrupa Birliği Başkanı) Herman Van Rompuy 3 Temmuz’da Erivan’ı ziyaretinden hemen önce kendisiyle yapılan bir mülakatta Avrupa Birliğinin Türkiye ve Ermenistan’ın önkoşul olmadan ikili ilişkilerini normalleştirmesini desteklediğini söylemiştir.<sup>22</sup> Bu konuya temas etmemeye gayret sarf etmekle beraber Rusya’nın da tutumunun aynı olduğu bilinmektedir. Kısaca protokoller konusunda Ermenistan’ın tutumu genelde kabul görmektedir.

Ermenistan’ın protokollerin Karabağ sorununa bağlanmasını reddeden, bu belgelerin hemen tasdikini isteyen, bu konuda Türkiye ile yeniden müzakereyi kabul etmeyen ve her fırsatta, çok kere ağır bir dille Türkiye’yi eleştiren tutumunu protokoller konusunda kendisine verilen destek ile açıklamak gerekmektedir.

Bu konuda üzerinde durulması gereken diğer bir konu, ABD’nin protokoller konusunda Ermenistan’ı desteklediğinde şüphe bulunmamakla beraber, bu belgelerin T.B.M.M. tarafından tasdik edilmesine gerçekte çok önem verip vermediğidir. Bayan Clinton Ermenistan’ı ziyaretinden üç gün sonra, 7

<sup>22</sup> Armenpress, 29 Haziran 2012. “The Exclusive Interview of Armenpress With President of the Council of Europe, Herman Van Rompuy”

Temmuz 2012 tarihinde teröre karşı mücadeleye ilişkin bir toplantıya katılmak üzere, ayrıca 11 Ağustos'ta da Suriye konusunu görüşmek üzere iki kez Türkiye'ye gelmiştir. Bu ziyaretlerle ilgili basın haberlerinde Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin ele alındığına dair haberlere rastlanmamıştır. Bu bağlamda Suriye sorunu ve genel olarak Orta Doğu'nun durumu gibi konular yanında Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin arka planda kalmasının gayet normal olduğunu belirtmekte de yarar vardır.

Ancak ABD'nin protokollerin yaşama geçirilmesi isteği de bir gerçektir. Bu hususta Türkiye'ye görülebilir bir baskı yapmasa da bu yolda çalışıldığı da görülmektedir. Nitekim

Protokollerin çıkmaza girmesiyle birlikte ABD'nin teşviki ve hatta finansmanı ile iki ülke gazetecileri, öğrencileri, iş adamları arasında yoğun denebilecek temaslar yapılmış ve yapılmaktadır. Bu konuda Dergimizin geçen sayısında ayrıntılı bilgi verilmişti.<sup>23</sup>

*Protokollerin çıkmaza girmesiyle birlikte ABD'nin teşviki ve hatta finansmanı ile iki ülke gazetecileri, öğrencileri, iş adamları arasında yoğun denebilecek temaslar yapılmış ve yapılmaktadır.*

Bu konudaki son Amerikan girişimi ABD'nin Ermenistan Büyükelçisi John A. Heffern tarafından yapılmıştır. Heffern, bir Türk gazetesine verdiği mülakatta<sup>24</sup> Türkiye ile Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesinin üç yolu olduğunu söylemiştir. Bunlar protokollerin onaylanarak uygulanmaya başlanması, halen sınır kapalı olduğu için kullanılmayan Kars-Gümrü demiryolunun işletmeye açılması ve iki ülke gazetecilerinin, öğrencilerin ve iş adamlarının temaslarda bulunmalarıdır.

Bunların içinde Kars-Gümrü demiryolunun açılması önerisi yenidir. Ancak demiryolu hem kişileri hem de malları taşıyacağından bu öneri kabul edildiği takdirde Türkiye-Ermenistan sınırı fiilen açılmış olacaktır. Diğer bir deyimle Ermenistan'ın en fazla istediği husus olan Türk sınırının açılması, protokoller yürürlüğe konmadan gerçekleştirilecektir. Bu "by-pass" operasyonunun Türkiye'ye ne gibi bir fayda sağlayacağı belli değildir. Diğer yandan, Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan'ı demiryolu ile bağlamak üzere, Kars'tan Gürcistan'ın Ahalkalek şehrine bir demiryolu hattı yapmakta olup bu hat gelecek yıl açılacaktır. Türkiye Kafkasya ve ötesi için bu hattı kullanacaktır. Hattın zamanında açılmasına verilen önem, Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan Dışişleri bakanlarının, üç ülke arasındaki işbirliği ile ilgili olarak

23 Ermeni Araştırmaları, Sayı 40, ss.44-46

24 Today's Zaman, 8 Haziran 2012. "2015 Will Be Opportunity To Normalize Ties With Armenia"

Trabzon'da 8 Haziran 2012 tarihinde kabul ettikleri deklarasyonda da yer almıştır.<sup>25</sup>

Erivan'daki Amerikan Büyükelçisi bu önerilerini, soykırım iddialarının 100. yılı olan ve bu iddiaların Türkiye tarafından kabulü için gerek Ermenistan'ın gerek Diasporanın bazı eylemler planlandığı 2015 yılına vurgu yaparak söylemiş ve bu yılın iki ülkeyi bir araya getirmek için bir fırsat olduğunu belirterek taraflardan birinin kaybedip diğerinin kazandığı değil iki ülkenin de kazanacağı bir durum yaratılması gerektiğini belirtmiştir. Büyükelçi hayli belirsiz olan bu ifadeleri, Türkiye-Ermenistan ilişkileri normalleştiği ve sınır açıldığı takdirde, 2015 için planlanan Türkiye aleyhtarı eylemlerin yapılmayacağını veya azalacağı anlamı taşıyabilir. Bizim kanımız, 2015 için gerek kendi kamuoyuna gerek Diasporaya karşı bazı taahhütlere girmiş olan Ermenistan'ın bu faaliyetlerden vazgeçmek istemeyeceği ayrıca bu konuda Diaspora'ya söz geçirmesinin de mümkün olmadığıdır.

ABD'nin Türkiye-Ermenistan ilişkilerini normalleştirilmesi için olan bu girişimlerini dış politika mülahazaları yanında bu yıl başkan seçimi yapılacak olmasıyla da açıklamak mümkündür. Ancak Türkiye'nin Azerbaycan topraklarının önemli bir kısmının Ermenistan tarafından işgal edilmiş olmasını ve bir milyon kadar Azerinin bu toprakları terk ettiğini görmezden gelerek Ermenistan'la normal ilişkiler kurması ve sınırını açması sadece Ermenistan'ın lehine olacaktır. Böyle bir gelişme Azerbaycan'ı Ermenistan karşısında yalnız bırakacağı gibi Türkiye ile Azerbaycan arasında da olumsuz gelişmelere yol açacak ve Azerilerde ve Türk halkının çok önemli bir bölümünde Türkiye'nin Ermenileri Azerilere tercih ettiği gibi bir kanı yerleşmesine yol açacaktır. Ancak anlaşılan ABD bu sakıncaları görmemekte veya önem vermemektedir. Ancak Türkiye için bu hususlar çok önemlidir ve bu günkü koşullarda, Azerbaycan'ın sorunlarını bir yana bırakarak sadece Türkiye -Ermenistan ilişkilerinin normalleştirilmesine çalışmak Türkiye'nin çıkarına değildir. Bunun yerine, Azerbaycan'ı da dikkate alarak, üç ülke sorunlarını beraberce veya paralel süreçlerle çözümlenmeye çalışmak, özellikle Ermenistan başkanlık seçimlerinden sonra, daha olası görülmektedir.

### III- FRANSA VE ERMENİ SORUNU

Fransa, Türkiye Cumhuriyeti ile iyi ilişkiler içinde olmaya özel bir çaba harcamış bir ülkedir. Gerçekten de 1920'lerden 1980'e kadar olan altmış

<sup>25</sup> "Trabzon Declaration Of The Ministers Of Foreign Affairs Of The Republic Of Azerbaijan, Georgia And The Republic Of Turkey, 08 June 2012, Trabzon" [http://www.mfa.gov.tr/trabzon-declaration-of-the-ministers-of-foreign-affairs-of-the-republic-of-azerbaijan\\_-georgia-and-the-republic-of-turkey\\_-08-june-2012\\_-trabzon.en.mfa](http://www.mfa.gov.tr/trabzon-declaration-of-the-ministers-of-foreign-affairs-of-the-republic-of-azerbaijan_-georgia-and-the-republic-of-turkey_-08-june-2012_-trabzon.en.mfa)

yıllık bir dönemde iki ülke arasında hemen hiç önemli sorun görülmemektedir. 1980’de ise Türkiye’de askeri bir darbe yapılması ve insan haklarına çok önem veren Sosyalistlerin Fransa’da iktidara gelmesi bir süre için iki ülke arasında gerginlik yaşanmasına neden olmuş o yıllarda Türk diplomatlarını hedef alan Ermeni terörünün en fazla Fransa’da faaliyet göstermesi ve bu teröre karşı mücadelede Fransızlarda görülen belirli isteksizlik ilişkilere ayrıca olumsuz etki yapmıştı. Türkiye’de 1983 yılı sonunda özgür seçimlerin yapılması ve aynı yıl içinde Ermeni terörünün, Fransızlar dâhil, Türklerden başkalarını da hedef alması başlıca anlaşmazlık konularını ortadan kaldırdığından iki ülke ilişkilerinde belirli bir düzenleme görülmüştü.

### 1. Soykırım İddialarını Kabul etmeyenlerin Cezalandırılması

On beş yıl sonra, 2001 yılında, Fransa’da Ermeni soykırımını tanıyan bir kanun kabulü, iki ülke ilişkilerinde, bir süre için olsun gerginliğe neden olmuştu. Ancak esas sorun, yaklaşık 2005 yılından itibaren Fransa’nın Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne üye olmasına karşı çıkmasından sonra kendini göstermiştir. Fransız hükümetleri Türkiye ile iki önemli soruları olmaması için, birini ikinci plana atmayı uygun görmüşler ve Ermeni Sorunu konusunda Türkiye’yi rahatsız etmeyecek politikalar gütmeye başlayarak bu çerçevede Fransız Parlamentosu’nun Ermeni soykırımını inkâr edenlerin cezalandırılmasını öngören bir kanun kabul etmesini önlemişlerdir.

Başkan Nicolas Sarkozy de bu politikayı benimsemiş ve uygulamıştır. Ancak 2011 yılı içinde kamuoyu yoklamaları ikinci kez başkan seçilmesinin kolay olmadığını ve rakibi Sosyalist François Hollande’ın gerçek bir şansı bulunduğunu ortaya koyunca, bu durumu değiştirmek için, bazı girişimlerde bulunmaya ve yeni politikalar ortaya atmaya başlamıştır. Bunlardan biri de, o zamana kadar engellenen, Ermeni soykırımını inkâr edenlerin cezalandırılması hakkındaki kanun tasarısının kabulünü sağlamak olmuştur. Sarkozy aynı zamanda Ermenistan ile yakın ilişkiler kurmaya da çalışmıştır.

Cumhurbaşkanı’nın ağırlığını koymasıyla söz konusu kanun tasarısı 23 Ocak 2012 tarihinde kabul edilmiştir. Ancak Fransa’nın her iki meclisinde de “hafıza kanunları”na karşı olan önemli sayıda parlamenter olması bu kanunun Anayasa Konseyine gönderilmesi sonucunu vermiş ve Konsey 28 Şubat 2012 tarihinde kanunu Fransız Anayasası’na aykırı bularak iptal etmiştir. Başkan Sarkozy bir yandan yeni bir tasarı hazırlayarak Meclise göndereceğini ifade ederken diğer yandan Ermenileri Elysée Sarayında ağırlamak, 24 Nisan’da Paris’teki soykırım anıtına giderek konuşma yapmak ve Marsilya Ermenilerini ziyarete gitmek gibi alışılmamış bazı jestlerle

Ermeni oylarını kazanma çabalarını sürdürmüştür. Ancak bunlar hiçbir sonuç vermemiş ve seçimleri kaybetmiştir. Bunda Ermeni oylarının seçimin sonucunu tayin edecek kadar fazla olmaması yanında François Hollande'ın, Sarkozy kadar gösterişli jestler yapmasa da, en az Sarkozy kadar Ermeni görüşlerini benimsemiş olması rol oynamıştır.<sup>26</sup>

Fransa'nın yeni Cumhurbaşkanı'nın bu konunun, Sarkozy'nin yaptığı aksine, sükûnet ve uzlaşma havası içinde ele alınmasına taraftar olup Türkiye ile olan ilişkilerin güçlendirilmesini arzu etmektedir. Nitekim seçildikten kısa süre sonra NATO Zirvesinde karşılaştığı Cumhurbaşkanı Gül'e geçmişteki yanlış anlaşmalarla vakit kaybedilmemesi gerektiğini, Türkiye-Fransız ilişkilerinin eski düzeye getirilmesini kendisinin de istediğini söylemiş ve Türk ve Fransız bakanlarının sık sık bir araya gelmelerini arzu ettiğini belirtmiştir.<sup>27</sup>

Başbakan Erdoğan Birleşmiş Milletlerin Rio G20 Zirve toplantısında, 21 Haziran 2012 tarihinde, aynı toplantıya katılan Başkan François Hollande ile bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmede ikili ilişkilerde beyaz bir sayfa açılması, Türkiye'nin AB üyeliği sürecine katkıda bulunulması ve özellikle ekonomik ilişkileri geliştirilmesi kararlaştırılmıştır. Erdoğan ayrıca Başkan Hollande'ı Türkiye'yi ziyaret etmeye çağırılmış ve Başkan da bunun kendisi için bir ayrıcalık olacağını söylemiştir.<sup>28</sup>

Hollande-Erdoğan görüşmesinin en önemli sonucu Türkiye'nin Fransa'ya uygulamakta olduğu bazı yaptırımları kaldırması olmuştur. Fransa'da soykırım savını inkâr eden kişilere ceza uygulanmasını öngören kanun tasarısının Millet Meclisi'nde kabul edilmesi üzerine, bu tasarının Senato'da da kabul edilip kanunlaşmasını beklemeden, Başbakan Erdoğan 22 Aralık 2012 tarihinde Fransa'ya karşı bazı yaptırımlar uygulanacağını açıklamıştı.<sup>29</sup> Türkiye, Fransız Anayasa Konseyi'nin bu kanunun Anayasa'ya aykırı bulduktan sonra dahi bu yaptırımları sürdürmüştür, zira Anayasa Konseyinin kararı Fransız hükümetinin tutumunda bir değişiklik yapmamış ve söz konusu kanunun yeniden Millet Meclisine sunulacağı belirtilmişti. Hollande-Erdoğan görüşmesinden sonra yaptırımların kaldırılması Başbakan Erdoğan'ın yeni Fransız hükümetinin Türkiye'ye karşı tutumunda değişiklik olduğu kanısına varmış olması ile açıklanabilir.

Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu 5 Temmuz 2012 tarihinde Fransa'ya

26 Soykırım iddialarını reddeden kişilerin cezalandırılmasına dair 23 Ocak 2012 tarihli kanunun kabulünden önceki ve sonraki gelişmeler için bkz. Ermeni Araştırmaları Sayı 40, ss.7-64 ve Sayı 41, ss.46-59

27 Ermeni Araştırmaları Sayı 41, s.58.

28 AA, 21 Haziran 2012. "Turkish PM Meets French President"

29 Ermeni Araştırmaları, Sayı 40, ss.38,39



ziyaret ederek Fransız Dışişleri Bakanı Laurent Fabius ile görüşmüştür. Görüşmelerden sonra düzenlenen basın toplantısında Fabius, Ermeni soykırım iddialarını reddedenlerin cezalandırılması hakkında yeni bir kanun tasarısı hazırlanıp hazırlanmayacağına dair bir soruya bu konunun Fransız siyasetçileri için hassas olduğunu, daha önce kabul edilen yasanın Fransız Anayasa Konseyi tarafından iptal edildiğini, aynı yol izlenirse (aynı kanun kabul edilirse) Anayasa Konseyi'nin onu da reddedeceğinin çok açık olduğunu, bu nedenle aynı yolun izlenmesinin mümkün olmadığı zira sonucun aynı olacağını söylemiştir. Ayrıca kendilerinin Türkiye ile Ermenistan arasında bir uzlaşma olmasını temenni ettiklerini, bu yöndeki her çabayı destekleyeceklerini ve gerginliklerin giderilmesi için, Türkiye'de olsun, Fransa'da olsun, bir tartışma olmasını istediklerini ifade etmiştir. Davutoğlu ise Türkiye'nin 2005 yılında bu konunun tarihçiler tarafından ele alınmasını önerdiğini belirterek "Biz tarihi siyasetleştirmeden her türlü işbirliğine hazırız" demiş ve "Bizim karşı olduğumuz konu tek taraflı olarak siyasilerin halkların acılarını istismar etmesidir" diye konuşmuştur.<sup>30</sup>

Laurent Fabius'un bu basın toplantısındaki sözleri üzerinde durmamız gerekmektedir.

Kanımızca Fransız Bakan'ın en önemli ifadeleri şunlardır:

- a. Türkiye ile Ermenistan arasında bir uzlaşma olmasını temenni ettiklerini, bu yöndeki her çabayı destekleyeceklerini. Bu sözler, Ermenistan ile bir şekilde olsun bir anlaşmaya varılmasını savunan Türkiye'nin tutumuna uygundur. Buna karşılık, Protokolleri önkoşula bağlamadan tasdik etmediği sürece Türkiye ile bir uzlaşmaya yanaşmayan Ermenistan'ın tutumuna aykırıdır.
- b. Fransız Bakan gerginliklerin giderilmesi için, Türkiye'de olsun, Fransa'da olsun, bir tartışma olmasını istediklerini söylemiştir. Bu sözler Türkiye'nin 1915 olaylarının tarihçiler ve diğer uzmanlar tarafından ele alınmasını hakkındaki önerisine yakındır. Nitekim Davutoğlu aynı basın toplantısında bu konunun tarihçiler tarafından ele alınmasını önerdiğini hatırlatmıştır. Ancak, bilindiği gibi, Ermeniler bir gerçek olarak gördükleri soykırımın, her ne şekilde olursa olsun, tartışılmasına karşıdır.
- c. Laurent Fabius'ün soykırım iddialarını reddedenlerin cezalandırılmasına ilişkin kanun hakkındaki sözleri Türkiye'de ve özellikle Fransa'da çok dikkat çekmiştir. Fransız Bakan bu konudaki

30 "‘Ermeni kartını’ geri çektiler” <http://www.gercekgundem.com/?p=472302>, 5 Temmuz 2012 ve aynı tarihteki <http://www.diplomatie.gouv.fr/fr/diplomatie-tv/>

kanun Anayasa Konseyi'nce reddedildiğine göre “aynı yolu izlemenin” yani reddedilen metni yeniden kanunlaştırmayı denemenin aynı sonucu vereceğini, yani Anayasa Konseyi'nce reddedileceğini ifade etmiştir. Bu sözler Ermenilerde Fransa'nın soykırımı reddedenlerin cezalandırılmasından vazgeçmekte olduğu gibi bazı endişeler yaratırken Türkiye'de de bazı ümitler doğurmuştur. Burada dikkat edilmesi gereken husus Fransız Bakan'ın sorunun esasından değil şeklinden bahsetmesidir. Esas, soykırım iddialarını reddeden kişilerin cezalandırılmasıdır. Bakan bu esastan vazgeçtiklerini söylememiş sadece bu amaca varmak için aynı metni kanunlaştırmaya çalışmanın sonucu vermeyeceğinden bahsetmiştir.

Tahmin edileceği üzere Laurent Fabius'ün bu sözleri Fransız Ermenileri tarafından gayet olumsuz olarak karşılanmıştır. Bu konuda Fabius'ü yeren yazılar yanında Fransa'daki Ermeni Örgütleri Koordinasyon Komitesi, iki bakanın görüştüğü gün bir bildiri yayınlarak, özetle şu hususları belirtmişlerdir:<sup>31</sup> Fabius'ün sözlerinden büyük hoşnutsuzluk duydukları, Ermeni asıllı Fransız vatandaşlarının kendilerini ihanete uğramış hissettikleri, François Hollande'ın başkan adayı olduğu dönemde Ermeni soykırımını inkâr edenlerin cezalandırılmasına ilişkin yeni bir metni Parlamento gündemine getirmeyi taahhüt ettiği, ancak bu gün Dışişleri Bakanı'nın Devlet Başkanı'na ters bir tutum aldığı, Fransız asıllı Ermenilerin açıklama istedikleri. Ayrıca bu bildiri de Fransa'nın Türkiye'nin buyruklarına kolayca boyun mu eğdiği, François Hollande'ın kendisini destekleyen Ermeni toplumuna ihanet mi ettiği, Cumhurbaşkanı'nın Türk makamlarının baskı ve tehditleriyle Ermeni asıllı Fransızları feda etmeye karar mı verdiği gibi sorular sorulmakta ve Başkan Hollande'ın ivedi olarak Fransa'daki Ermeni Örgütleri Koordinasyon Komitesi'ni kabul etmesi istenmektedir.

Bunun dışında Fransa'daki Ermeni basınında da Fabius-Ahmetoğlu görüşmesini ihanet olarak niteleyen,<sup>32</sup> Ermenilerin aldatıldıklarını iddia eden,<sup>33</sup> Ankara'nın Fransa'nın içişlerini idare ettiğini ileri süren,<sup>34</sup> Fransa'nın sözünü tutmadığını ve Ermenileri terk ettiğini belirten<sup>35</sup> yazılar da yayınlanmıştır.

Bu yaygara istenilen sonucu vermiştir. Başkan Hollande, Fransa'daki Ermeni Örgütleri Koordinasyon Komitesi Eş Başkanı Franck Papazian'a telefon

31 armenews, 6 Temmuz 2012. Communiqué du CCAF, “ Pas de Nouvelle Loi Sur le Génocide arménien d'Après Laurent Fabius”

32 armenews, 6 Temmuz 2012. “ Fabius-Davutoğlu: La Dernière Trahison”

33 armenews, 6 Temmuz 2012. “ Hollande-Fabius Même Combat? Bienvenus au Royaume de la Tromperie”

34 Collectif VAN, 6 Temmuz 2012. “ Ankara Décidera de la Politique Intérieure de la France”

35 armenews, 7 Temmuz 2012. “ La France Abandonne Ses Promesses et Lâche les Arméniens”

ederek, verdiği söze sadık olduğunu, soykırım inkârını cezalandıran bir kanun tasarısının oya sunulacağını ve Komite üyelerini, böyle bir metnin hazırlanmasını görüşmek üzere, Temmuz ayı içinde kabul edeceğini söylemiştir.<sup>36</sup> Papazian derhal bir bildiri yayınlarak Başkan Hollande'ın samimiyetinden hiç bir zaman kuşku duyulmadığını bildirmiş ve cezalandırma kanununun kabul edilme aşamalarını tartışmak üzere Millet Meclisi'nde Sosyalist Grup Başkanı Bruno Le Roux ile gelecek hafta görüşecekleri ifade edilmiştir.<sup>37</sup> Bu gelişmelerin sonunda Papazian sonbaharda Fransız Hükümeti tarafından Meclise yeni bir kanun tasarısı getirileceğini söylemiştir.<sup>38</sup> Avrupa Ermenileri Birliği Başkanı Alexis Govdjian ise yeni yasanın Fransız Parlamentosu'na en geç Kasım ayında sunulacağını ifade etmiştir.<sup>39</sup>

Bu durumda Fransız Hükümeti sonbaharda, belki Kasım ayında, soykırım iddialarını reddedenlerin cezalandırılmasını öngören bir kanun tasarısını Millet Meclisi'ne sunacaktır. Ancak bu yapıldığı takdirde ortaya bazı sorunlar çıkacaktır.

***Fransız Hükümeti sonbaharda, belki Kasım ayında, soykırım iddialarını reddedenlerin cezalandırılmasını öngören bir kanun tasarısını Millet Meclisi'ne sunacaktır.***

Birincisi yeni tasarının Millet Meclisinden kolayca geçmesi beklenmekte ise de Senato için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Tasarı burada takılabilir.

İkincisi tasarının Anayasa Konseyi tarafından incelenebilmesi için 60 milletvekili veya 60 senatör tarafından Konseye götürülmesi gerekmektedir. Bu rakamlara ulaşılamazsa ve tasarı Konseye götürülemezse, metni reddedilen 23 Ocak 2012 tarihli kanunun aynı dahi olsa, kabul edilmiş sayılır. Ancak "hafıza kanunları"na karşı olan milletvekili ve senatörlerin sayısının hayli çok olması 60 milletvekili ve özellikle 60 senatörün itiraz etme olasılığının bulunduğunu düşündürmektedir.

Bu durumda Anayasa Konseyi'nin itiraz edemeyeceği bir metin hazırlanması gerekecektir. Bunun nasıl olabileceğini kestirmek güçtür. Anayasa Konseyi'nin Ermeni soykırımı savını reddetmemiş olduğu buna karşın ifade özgürlüğüne önem verdiği noktasından hareketle, ifade özgürlüğünü zedelemeyecek bir kanun tasarısı hazırlanması düşünülebilir veya bu konudaki Avrupa Birliği Çerçeve Kararı'nın tekrarı niteliğinde bir tasarının Meclis'e sunulması akla gelebilir. Ancak Ermeniler cezalandırmaya önem

36 Communiqué du CCAF, 7 Temmuz 2012. "Loi Anti-Négationniste

37 armenews, 8 Temmuz 2012.

38 Armenews, 10 Temmuz 2012. "Génocide Arménien: Projet de Loi à l'Automne Selon CCAF"

39 Hurriyet.com.tr/planet/21154664.asp., 6.Ağustos 2012. "Ermenilerin İddiası: İnkâr Yasası Kasım'da Hazır"

verdiklerinden ve ifade özgürlüğü de cezaların kapsamını çok daraltacak olduğundan bu formüllerin Fransız Ermenilerini tatmin etmesi çok şüphelidir.

Fransız Hükümeti Ermeni sorunu nedeniyle Türkiye ile yaşanan krizlere son vermek ve bu sorunun iki ülke ilişkilerini olumsuz etkilemesini önlemeye çalışmak niyetindedir. Bu yaklaşım Türkiye tarafından da paylaşılmaktadır. Nitekim Türkiye, Fransa'nın bu niyetinin anlaşılması üzerine, bu ülkeye uyguladığı yaptırımları kaldırmıştır. Fransız Hükümeti'nin soykırımı inkâr edenlerin cezalandırılmasını öngören bir kanun tasarısını Millet Meclisi'ne sevk etmesi ister istemez Türkiye'nin itirazlarına neden olacak ve bu yılbaşında yaşanan krizlere geri dönecektir. Türkiye'nin itiraz etmeyeceği bir tasarı hazırlanması mümkün müdür? Genel olarak soykırım inkârını cezalandıran ve Ermenilerin soykırım iddialarına atıf yapmayan bir tasarıya Türkiye'nin itiraz edeceği zannedilmemektedir. Ancak böyle bir tasarı Ermenileri tatmin etmeyebilir. Kısaca Fransız Hükümeti için hem Türkiye'nin hem de Ermenilerin kabul edebileceği bir metin hazırlanması gerekmektedir ki bunun gerçekleşmesi cidden zordur.

## 2. Fransız Okul Kitaplarında Soykırım İddiaları

Ermeni soykırımını inkâr edenlerin cezalandırılması konusu böylece belirsizliğini korurken başka bir konu Türkiye-Fransız ilişkilerinde sorun olmaya başlamıştır.

2001 yılında Fransa'da Ermeni soykırım iddialarını tanıyan bir kanun kabul edilmesinden sonra bu iddialar tarih kitaplarında, çok kere bir paragrafı aşmayacak şekilde, yer almıştı. Önümüzdeki ders yılından itibaren okutulmaya başlanacak olan ve yeni müfredata göre hazırlanan tarih ve coğrafya kitaplarının incelenmesinden Ermeni soykırım iddialarına, iki sayfa gibi, geniş yer ayırdığı ayrıca "soykırımı" ait fotoğraflar ve şemalar konduğu ve zamanın Osmanlı devlet adamlarının da "soykırımın" failleri olarak gösterildiği görülmüştür. Bu haliyle söz konusu kitaplar Ermeni görüşlerini yansıtan araçlar haline dönüşmüştür. Bir örnek verelim. Ermeniler ve yandaşları öteden beri Talat Paşa'nın telgraflarla Ermenileri öldürülmesi emrini verdiğini ileri sürmüşlerdir. Oysa Talat Paşa'nın bu emirler vermediği ve gönderdiği ileri sürülen telgrafların sahte olduğu otuz yıl önce, Türk Tarih Kurumu tarafından yayınlanan bir kitapta kesin olarak kanıtlanmıştır.<sup>40</sup> Bu kitap 1986 yılında Fransızca'ya da çevrilmiştir.<sup>41</sup> Ancak Fransızların yeni okul kitaplarında ne bu kitaba ne de başka bir Türk kaynağına yer

40 Şinasi Oral, Süreyya Yüca. "Ermenilerce Talat Paşa'ya Atfedilen Telgrafların Gerçek Yüzü, TTK, 1983

41 Şinasi Orel, Süreyya Yüca. "Les Affaires Arméniennes -Les "Télégrammes de Talat Pacha" Fait Historique ou Fiction? Paris, 1986

verilmemiştir. Soykırım iddiaları kabul etmeyen tarihçiler olduğundan da bahsedilmemiştir.

Fransız okul kitaplarında yapılan değişikliklerin asıl amacının soykırım iddialarını Fransız öğrencilerine benimsetmeye çalışmaktır. Bu nedenle yapılan değişiklikler bilimsel değil siyasi nitelik taşımaktadır. Diğer yandan bu bölümler, dolaylı da olsa, Türklere karşı kin ve nefreti teşvik ettiğinden "pedagojik" bakımdan da zararlıdır, ayrıca Fransa'da okuyan Türk asıllı öğrenciler bakımından bir ayrımcılık oluşturmaktadır.

Okul kitaplarındaki bu değişikliklerin yapılmasına 2009 yılında, Başkan Nicolas Sarkozy döneminde, karar verildiği anlaşılmaktadır. Nitekim bir Türk gazetecisinin görüşebildiği Başkan Hollande bu konuda bir bilgisi olmadığını ifade etmiştir.<sup>42</sup> Fransız Eğitim Bakanı'nın da durumu aynıdır.<sup>43</sup> O itibarla Sosyalist idareye bu gelişme için bir sorumluluk yüklemek mümkün değildir. Ancak bu durumda bir değişiklik yapmamaktadır. Kitaplar basıldığına göre okutulması beklenmektedir.

Tarih kitaplarındaki bu bölümlerin kaldırılması veya değiştirilmesi için resmi temasların yapıldığında şüphe yoktur. Ancak bu kitapların en fazla zarar verdiği kesim Fransa'daki Türkler ve özellikle Fransız vatandaşı olanlardır. Bunlar bir toplum olarak rencide edildiklerini ileri sürerek yargıya başvurabilirler. Yirmi yıl kadar önce tanınmış Amerikalı tarihçi Bernard Lewis'in soykırımın varlığından şüphe duyan bazı sözleri üzerine Fransa'daki Ermeni derneklerinin, bu ifadelerin Ermeni toplumunu rencide ettiği ileri sürerek, kendisine dava açtıkları ve kazandıkları hatırlardadır.

#### IV - ERMENİSTAN VE RUSYA İLİŞKİLERİ

Sovyetler Birliğinin dağılma sürecine girmesiyle birlikte Ermenistan'ın Azerbaycan içinde özerk bir bölge olan Karabağ'ı kendine bağlamaya çalışmış, bu mümkün olmayınca Karabağ'ın bağımsız bir devlet olması için çaba göstermiş ve çıkan çarpışmalar sonucunda Azeriler Karabağ'ı ve civarını terk etmek durumunda kalmışlardı. Bu çarpışmaları, resmen adı böyle olmasa da, bir Ermeni-Azeri savaşı olarak görmek gerekmektedir. Türkiye bu olaylarda Azerbaycan'ın yanında yer almıştı. Ayrıca Ermenistan'ın Türkiye'den soykırımın tanınması hususunda açık, toprak verilmesi konusunda "kapalı" talepleri iki ülke arasında diplomatik ilişkiler kurulmasını engellemişti. Diğer yandan Gürcistan'ın Cevaheti bölgesindeki Ermenilerin Ermenistan'a bağlanma gayretleri ve Ermenistan ile Rusya

42 Hürriyet, 29 Ağustos 2012. "Haberim Yok"

43 Turkishny.com. 29 Ağustos 2012. "Fransız Bakan Soykırım İddialarının Müfredata Girdiğinden Habersiz"

arasındaki yakın ilişkiler Gürcistan'ın Ermenistan'a güven duymaması sonucunu vermişti. Ermenistan'ın dördüncü komşu olan İran arasında bu ülkenin Azerbaycan karşıtı olmasından kaynaklanan bir yakınlaşma doğmuş ise de, iyi niyet beyanlarına ötesinde bu ülke ile de yakın bir işbirliğine girilememiştir. Sonuç olarak Ermenistan bağımsızlığını izleyen yıllarda bir komşusu ile savaş halinde olması, diğer bir komşusuyla diplomatik ilişki kuramaması ve ayrıca kara sınırının kapalı olması, diğer iki komşusu olan Gürcistan ve İran ile de yakın ilişki kuramaması nedenleriyle bulunduğu bölgede adeta izole edilmiş bu durum da büyük bir güvenlik kaygısının doğmasına neden olmuştur.

### 1. Rusya'nın Ermenistan'daki Hâkimiyeti

Bu kaygı Ermenistan ve Rusya arasında yakın ilişkilerin başlıca nedenidir. Rusya, Karabağ çarpışmaları sırasında, tarafsız bir konumda olduğu görüntüsünü vermeye çalışmasına rağmen, Ermenistan'a silah ve cephene sağlayarak, askeri eğitim vererek ayrıca uluslararası kuruluşlarda Ermenistan aleyhinde kararlar alınmasını engelleyerek Ermenistan'a yardımcı olmuştur. Karabağ konusunda 1994'te ateşkes imzalanmasından sonra ise, yapmış olduğu hizmetlerin karşılığı olarak, 1995 yılında Ermenistan'dan bir askeri üs almıştır. Türkiye'ye çok yakın olan Gümrü şehrindeki bu üs Rusya'nın Güney Kafkaslardaki tek askeri varlığıdır.

Ermenistan'ın bu üssün kurulmasına izin vermesinin başlıca nedeni bir savaş halinde bu üssün kendisini özellikle Türkiye'ye karşı koruyacağı veya bu üst mevcut olduğu için Türkiye'nin Ermenistan'a karşı bir askeri müdahalede bulunmaktan çekineceği inancıdır. Bu arada, bu üstten ayrı olarak Ermenistan'ın Sovyetler Birliği dönemindeki sınırlarının, yani Türkiye ve İran ile olan sınırlarının da Rus Birliklerince korunduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Sonuç olarak bu "Rus Kalkanı" Ermenistan'a gerek Azerbaycan gerek Türkiye'ye karşı rahat hareket edebilmek, hatta zaman zaman saldırgan denebilecek politikalar izlemek imkânını vermiştir.

Ermenistan ile Rusya arasındaki bu yakın ilişkiler sadece askeri alanda kalmamıştır. Komşularından ikisiyle ekonomik alanda hiçbir işbirliği yapamayan diğer ikisiyle de fazla bir teması bulunmayan Ermenistan ekonomi bakımından da Rusya'ya muhtaç duruma düşmüştür. Doksanlı yıllarda, ülke ekonomisi gayet kötü durumda olduğu için, bir milyondan fazla Ermeni çalışmak üzere Rusya'ya gitmiş ve onların ailelerine gönderdikleri paralar Ermenistan için çok önemli bir gelir kaynağı oluşturmuştur. Diğer yandan Ermenistan, enerji alanında da tamamen Rusya'ya bağlı hale gelmiştir. Rusya'nın gerek doğal gaz gerek petrole uyguladığı rüçhanlı

fiyatlar da bu bağımlılığı teşvik etmiştir. Rusya, Dünya Bankası gibi bazı uluslararası kuruluşlardan yanında kredi alanında da Ermenistan'ın başvurduğu başlıca ülke haline gelmiştir.

Diğer yandan Rusya yaptığı yatırımlarla Ermenistan ekonomisinde hâkim bir durumdadır. Halen Ermenistan'ın enerji hatlarının %80'i, havayollarının %70'i, demiryollarının tamamı Rus devlet şirketlerinin elindedir. Rusya maden endüstri ile telekomünikasyon sektörünü de kontrol etmektedir.<sup>44</sup>

Rusya'nın Ermenistan'ın güvenliği yanında ekonomisini de kontrol eden bir duruma gelmiş olması Ermenistan'ın fiilen ne derecede bağımsız olduğu düşüncesini akla getirmektedir. Ünlü bir araştırma kurumu tarafından hazırlanan bir raporda belirtildiği üzere “Rusya'nın Ermenistan'daki etkisi o kadar büyüktür ki, Ermenistan'ın birinci endişesi, egemenlik eksikliği olmalıdır”.<sup>45</sup> Ancak, Rusya söz konusu oldukça Ermenistan'da, Taşnaklar hariç, böyle bir endişe görülmemektedir.

Bu bağlamda Ermenistan kamuoyunun da Rusya'yı desteklediğini belirtmemiz gerekmektedir. Gallup tarafından 2011 yılında yapılan bir kamuoyu araştırması Ermenilerin yaklaşık %75'inin Rusya idarecileri (o dönemde Başkan Medvedev ve Başbakan Putin) tarafından izlenen politikaları desteklediğini göstermiştir.<sup>46</sup> Bir Taşnak kaynağı<sup>47</sup> bunu doğrulamakla beraber bu desteğin vaktiyle %90 olduğunu ifadeyle azalmaya başladığını ileri sürse de Ermenilerin Rusya'ya besledikleri muhabbet bu ülkenin Ermenistan üzerindeki hâkimiyetinin önemli unsurlarından biridir.

## 2. Ermenistan'ın Batılı Ülkelerle Entegrasyon Girişimleri

Ermenistan gerek güvenlik gerek ekonomik nedenlerle Rusya'ya bağlanırken, Türkiye ve Azerbaycan'ın daha ziyade Batılı ülkelerle yakın temas ve işbirliği içinde olmasını da dikkate alarak ve Batılı ülkelerle olan tarihi bağlarını ve ülkelerin ekonomik gücünü hesaba katarak, başta ekonomi olmak üzere, bu ülkelerle her alanda işbirliğini geliştirmeye çalışmıştır. Bunda Ermeni Diasporasının çoğunluğunun Batılı ülkelerde yaşaması da rol oynamıştır.

Diğer yandan başlıca Batılı ülkelerde ikili ilişkilerin geliştirilmesine

44 Chatham House, Briefing Paper. “The long Goodbye: Waning Russian Influence in the South an Central Asia”, Temmuz 2012

45 Aynı Kaynak

46 Global Pool Fins Strong Pro-Russian Sentiment in Armenia, 8 Ağustos 2011.

47 Largir.am, 16 Ağustos 2011. The Sunset of Russophilia

çalışılırken AB ve NATO ile de işbirliği yapılmaya da özen gösterilmiştir. Bu çerçevede AB ile 1999 yılında bir İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Halen bu anlaşmanın yerine geçecek bir Ortaklık Anlaşması müzakereleri sürmektedir. Ermenistan bağımsızlığından sonra NATO'nun çeşitli programlarına katılmıştır. 2009'da ve 2011'de ise NATO ile "Harekat Planı" imzalamıştır.

Rusya ile yakın ilişkiler yanında Batılı ülkelerle ve ayrıca Avrupa Birliği ve NATO ile işbirliği yapmak Ermenistan'da "Tamamlayıcı Politika" olarak adlandırılmaktadır. Bir Ermeni gazetesinin belirttiği gibi Ermenistan güvenliğini Rusya'dan sağlarken ekonomik alanda Avrupa'ya entegre olmaya çalışmaktadır.<sup>48</sup> Böyle bir politikanın uygulanabilmesi her şeyden önce Rusya'nın rızasına bağlıdır. Mayıs ayında yeniden Rusya Federasyonu başkanlığına seçilen Vladimir Putin'in bu politikayı kabul etmesi şüphelidir. Esasen Putin'in daha Başbakan olduğu bir dönemde, geçen yılın Ekim ayında, ortaya attığı Avrasya Birliği projesi, ilke olarak, bu tür bir politika güdülmesine cevaz vermemektedir.

### 3. Avrasya Birliği Projesi

Putin'in Avrasya Birliği projesi Avrupa Birliği'nden ilham almakta ve Sovyetler Birliği'ni oluşturan ülkelerin ileri derecede bir ekonomik entegrasyon içine girmelerini öngörmektedir. Bu Birlik serbest ticaret bölgesi ve sonra gümrük birliği gibi bazı aşamalardan geçildikten sonra gerçekleşecektir. Ancak Rusya'nın bu aşamaların çok zaman almaması ve Birlik'in, mümkün olduğu takdirde, 2015 civarında kurulmasını öngördüğü anlaşılmaktadır. Daha şimdiden, Avrupa Birliği'nden esinlenerek, bir Avrasya Komisyonu kurulmuş bulunmaktadır. Kazakistan ve Belarus bu birliğe üye olacaklarını bildirmişlerdir. Kırgızistan ve Tacikistan'ın da onları izlemesi öngörülmektedir.

Siyasi alanda Avrasya Birliği'nin Avrupa Birliği'nden en büyük farkı Rusya'nın hacmi ve gücü nedeniyle, kurulabildiği takdirde, bu birliğin Rusya'nın hâkimiyeti ve idaresi altında girecek olmasındadır; diğer bir deyimle Avrasya Birliği ile bir tür Sovyetler Birliği yaratılmış olacaktır. Diğer önemli bir husus Avrasya Birliği'nin öngördüğü geniş entegrasyonun bu Birlik üyelerinin aynı zamanda Avrupa Birliği'ne tam veya ortak üye olmasını engellemesidir. Bu da Ermenistan'ın uygulamaya çalıştığı, yukarıda değindiğimiz "Tamamlayıcı Politika"sı ile bağdaşmamaktadır. O nedenle Ermenistan'ın, çok uzak olmayan bir gelecekte, Avrasya ve Avrupa Birlikleri

48 ArmeniaNow, 23 Mayıs 2012. Naira Hayrumyan. "Complementary Maneuver: Armenia Trying To Get Security From Russia, While Economically Integrating With Europe"



arasında bir tercih yapmak durumunda kalması mümkündür. Ancak Rusya'nın Ermenistan üzerindeki nüfuzu hatta hâkimiyeti dikkate alındığında aslında gerçek bir tercih hakkı bulunmadığı görülmektedir.

Olayların akışına gelince Ermenistan'ın Avrasya Birliği projesine ilk tepkisi, Başbakan Tigran Sarkisyan'ın bu projenin yeni bir perspektif getirdiğini söylemesiyle, olumlu olmuştur.<sup>49</sup> Diğer yandan Ermenistan Başbakanı Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri arasında kurulmak istenen Serbest Ticaret Bölgesi'ne de taraftar görülmüş<sup>50</sup> ve nitekim Ermenistan bu konudaki anlaşmayı imzalamıştır. Ancak Tigran Sarkisyan, iki ay kadar sonra, Avrasya Birliği'nin en önemli adımı olarak görülen, Rusya, Kazakistan ve Belarus arasındaki Gümrük Birliği'ne Ermenistan'ın katılmayacağını belirtmiş ve buna gerekçe olarak da Ermenistan'ın Rusya ile ortak sınırı olmamasını göstermiştir.<sup>51</sup> Serbest Ticaret Bölgesi'ne girmenin AB ortaklığına ters düşmeyeceği buna karşın Ermenistan'ın Gümrük Birliği'ne girmesinin AB ile ortaklık ilişkilerine uymayacağı anlaşılmaktadır. Erivan'daki Alman Büyükelçisi Hans-Jochen Schmidt bir mülakatında Ermenistan'ın Avrupa'ya entegre olmasıyla Avrasya Birliği'ne üye olmasının bağdaşmayacağını söylemiştir.<sup>52</sup>

*Ermenistan'ın, çok uzak olmayan bir gelecekte, Avrasya ve Avrupa Birlikleri arasında bir tercih yapmak durumunda kalması mümkündür. Ancak Rusya'nın Ermenistan üzerindeki nüfuzu hatta hâkimiyeti dikkate alındığında aslında gerçek bir tercih hakkı bulunmadığı görülmektedir.*

#### 4. Ermenistan Rusya İlişkilerinde Sorunlar Yaşanmaya Başlanması

Vladimir Putin 7 Mayıs 2012 tarihinde Rusya Federasyonu başkanlığına seçilmiş ve 15 Mayıs'ta Moskova'da Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü Doruk Toplantısı yapılmıştır. Başkan Sarkisyan da ülkesi bu antlaşmaya taraf olduğu için Moskova'ya gitmiştir. Putin, toplantılar dışında diğer devlet başkanları ile ikili görüşmeler de yaparken Sarkisyan ile görüşmekten kaçınmış<sup>53</sup> ve adı geçen Başbakan Medvedev ile bir görüşme yapabilmıştır. Putin'in Başkan Sarkisyan'ı adeta aşağılayan bu tutumunun nedenlerini şu şekilde açıklayabiliriz:

49 EurasiaNet.org.NY, 31 Ekim 2011. "Yerevan Mulls Pro and Cons of Putin's Eurasian Union Vision"

50 Medimax, 20 Ekim 2011. "Treaty Establishing A Free Trade Zone in CIS Creates a "Unique Opportunity"

51 Armennews, 9 Aralık 2011. "L'Arménie Prend Distance Avec la Russie"

52 The Noyan Tapan Highlights, No. 22, 11 Haziran 2012. "The U.S. Demonstrates Total Support of President Serzh Sargsyan's Policy Line"

53 Eurasia Daily Monitor, Volume 9, Issue 100, 25 Mayıs 2012. "Armenian President Seen As Getting Cold Shoulder From Putin"

- a. Yukarıda belirttiğimiz gibi Ermenistan'ın Avrasya Birliği'ne ve onun bir aşaması olan Gümrük Birliği'ne katılmak istemediği açıktır. Oysa Putin Bağımsız Devletler Topluluğu'nun tüm üyelerinin Avrasya Birliğine üye olmasını istemektedir.
- b. Ermenistan Sarkisyan zamanında NATO ile Ortaklık Aksiyon Planı'nı imzalamış ve Afganistan'a asker göndermiştir.
- c. Ermenistan Sarkisyan zamanında Avrupa Birliği ile Ortak üyelik sürecini başlamıştır.
- d. Sarkisyan'ın ABD ile ilişkileri, selefi Koçaryan'a nazaran, gayet iyidir. Nitekim ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton iki kez Ermenistan'ı ziyaret etmiştir.

Yukarıda sayılan nedenlerin ortak noktası Ermenistan'ın Rusya'nın bazı politikalarının aksine bir tutum almış olmasıdır. Rusya, diğer Sovyet eski Cumhuriyetleri gibi, Ermenistan'ın kendisini yakından izlemesini beklerken, Ermenistan, kendi güvenliği hariç, diğer bazı konularda Batıya doğru bir kayma göstermektedir. Bu da, anlaşılan, Putin'in gazabına neden olmaktadır.

## 5. Rusya'nın Ermenistan'a Baskı Araçları

Rusya kendi izlediği politikaları Ermenistan'a kabul ettirmek için bazı baskı araçlarına sahiptir.

- a. Bunların başında doğal gaz fiyatları gelmektedir. Doğal gaz konusunu ayrı bir bahis olarak inceleyeceğiz. Şimdiden şu kadarını söyleyelim ki Ermenistan'a satılan Rus doğal gazının fiyatı, Rusya'nın istediği gibi, serbest piyasa düzeyine erişirse bu Ermenistan ekonomisini ve özellikle orta ve az gelirli Ermenilerin harcamalarını olumsuz etkileyecek bu da Sarkisyan'ın önümüzdeki Şubat ayında yeniden seçilmesini tehlikeye atabilecektir.
- b. Ermenistan durgunluk içindeki ekonomisini harekete geçirebilmek için krediye ihtiyaç duymaktadır. Avrupa kaynakları bu krediyi vermek hususunda isteksizdir, en azından önümüzdeki başkanlık seçimlerinin hile ve usulsüzlükler olmadan yapılmasını beklemektedir. Rusya'nın böyle bir endişesi yoktur. Ancak Ermenistan'ın Rusya'nın çizdiği yoldan ayrılma eğilimi gösterdiği şu sıralarda böyle bir krediyi (bir milyar dolardan bahsedilmektedir) vermesi zordur.
- c. 1998–2008 yılları arasında başkanlık yapmış olan ve bu süre içinde

Putin ile özel ilişkiler geliştirmiş bulunan Robert Koçaryan'ın tekrar başkan seçilmek istediği söylenmektedir. Rusya seçimlerde Koçaryan'ı desteklediği takdirde Sarkisyan'ın kazanması, imkânsız değilse de, zordur. (Sarkisyan'ın başkanlığını yapmakta olduğu Ermenistan Cumhuriyetçi Partisi parlamento seçimlerinde, az farkla da olsa çoğunluğa sahip olmuştur. Dört yıl kadar koalisyon hükümetine katılmış olan ve Robert Koçaryan'ın nüfuzu altında olduğu söylenen Müreffeh Ermenistan Partisi, oylarını çok arttırmış olmakla beraber, Cumhuriyetçilerin yarı oyuna sahiptir.<sup>54</sup> Bu durumda 2013 Şubat'a kadar, mesela doğal gaz fiyatlarında büyük bir artış gibi, beklenmedik bir gelişme olmazsa Koçaryan'ın seçilmesi pek mümkün değildir.)

- d. Tabii en büyük baskı savunma alanında olabilir. Rusya'nın Ermenistan'a silah ve askeri gereçlerin verilmesine bazı sınırlar getirmesine Ermenistan'ın dayanması olanaksızdır. Ancak böyle bir kısıtlama aynı zamanda Azerbaycan'ın desteklenmesi anlamına geleceğinden Ermeni kamuoyunda Rusya aleyhine bir havanın doğmasına neden olabilir. Bu nedenle Rusya'nın, bu safhada olsun, askeri konularda bir baskı uygulayacağı zannedilmemektedir.

## 6. Putin-Sarkisyan Görüşmesi

Serj Sarkisyan yaz tatilinde bulunduğu bir sırada Moskova'ya bir çalışma ziyareti yapmaya davet edilmiştir. 8 Ağustos 2012 tarihinde gerçekleşen bu ziyaret sırasında iki devlet başkanı basın önünde birer konuşma yapmışlardır. Bunlar dikkatle incelendiğinde, tarafların önemli konulara değinmedikleri ayrıca birinin üzerinde durduğu ancak diğerinin ele almadığı bazı konular bulunduğu görülmekte bu da taraflar arasında bazı görüş farkları hatta bazı anlaşmazlıklar bulunduğunu düşündürmektedir.

Her iki tarafın da, başlıca anlaşmazlık konusu olan Avrasya Birliği ve bu birliğin ilk somut adımı olarak görülen Gümrük Birliği'ne değinmediği görülmüştür. Bu, tarafların bu konuda anlaşamadıklarının işareti olup aynı zamanda görüşmelerin devam edeceği anlamına da gelebilir. Görüşmelerin devamı hakkında bir beyanda bulunulmamışsa da bir Rus gazetesi<sup>55</sup> tarafların Ermenistan'ın Gümrük Birliği'ne katılması olanaklarının ele alınması için özel bir komisyon kurulmasına karar verdiklerini yazmıştır.

İki devlet başkanının basın önünde yaptığı konuşmalara gelince Putin'in

54 Ermenistan Parlamento Seçimleri sonuçları için bkz. Ermeni Araştırmaları ayı 41, ss 59-66

55 Vestnik Kavkaza, 14 Ağustos 2012. " Results of Moscow Meeting Displease Armenia"

konuşması Sarkisyan'a nazaran daha kısa olmuş ve adı geçen başlıca şu konulara değinmiştir:<sup>56</sup>

- a. Hükümetlerarası komisyonun çok yakında (sonbaharda) yeniden çalışmaya başlayacağı ve bu komisyona Rusya Ticaret Bakanı Maxim Sokolov'un başkanlık edeceği, komisyonun iki ülkenin ekonomik ilişkilerinin gelişmesi için bir yol haritası saptayacağı. Sarkisyan konuşmasında bu komisyondan bahsetmemiştir.
- b. İki ülke ekonomik ilişkilerinin genel olarak iyi geliştiği, ticaret hacminin 1 milyar dolara ulaştığı, bu yılın ilk altı ayında % 32 artış görüldüğü. Sarkisyan konuşmasında Rusya'nın Ermenistan'ın önde gelen ekonomik partneri olduğunu, Ermenistan'daki yabancı sermayenin %50'sinden fazlasının Rusya'ya ait olduğunu söylemiştir.
- c. Rusya'da çalışan Ermenilerin Ermenistan'a gönderdikleri yaklaşık 1 milyar doların Ermenistan için büyük bir destek olduğu ve bu ülkenin milli gelirinin önemli bir parçasını oluşturduğu. Sarkisyan konuşmasında bu konuya değinmemiştir.

Özetlemek gerekirse Putin konuşmasında sadece ekonomik konulara değinmiştir. Rusya'daki Ermenilerin ülkelerine gönderdiği para da ekonomik bir konudur, ancak Putin'in bu konuya Ermenistan'ın Rusya'ya ne derecede ihtiyacı olduğunun vurgulanmak için temas etmiş olması olasıdır.

Sarkisyan'ın yaptığı konuşma çok daha ayrıntılıdır<sup>57</sup> ve Ermenistan Devlet Başkanı, ekonomik konular hariç, Başkan Putin'in hiç değinmediği bazı konuları ele almıştır. Bunları şu şekilde özetleyebiliriz:

- a. Ermenistan ve Rusya arasında bir stratejik ortaklık bulunduğu,
- b. Dış ve iç politikalar bakımından tam bir karşılıklı anlayışa varıldığı,
- c. İki ülke arasında, en yüksek düzey dahil, daha sık danışmalar yapılması gerektiği, (Sarkisyan bu sözleriyle Rusya ile üst düzeyde az temas yapılmakta olduğunu imâ etmiştir.)
- d. Rusya'nın Güney Kafkasya'da güvenlik konularında öncü bir rol oynadığı,

56 "Vladimir Putin held talks with President of Armenia Serzh Sargsyan, who is in Russia on a working visit." <http://eng.kremlin.ru/news/4273>

57 "Introductory Remarks by President Serzh Sarkisyan at the Joint Press Conference With the President of the Russian Federation Vladimir Putin" <http://www.president.am/en/interviews-and-press-conferences/item/2012/08/08/President-Serzh-Sargsyan-RF-Vladimir-Putin-Press/>

- e. Rusya'nın Karabağ Sorunu konusunda yapıcı adımlar attığı ve bu nedenle Putin'e teşekkür edildiği,
- f. Ermenistan'ın CSTO'nun<sup>58</sup> güçlendirilmesini desteklediği, bu örgütün Eylül ayında Ermenistan'da askeri manevralar yapacağı,
- g. Askeri ve askeri-teknik alanlarda işbirliğinin başarılı bir şekilde geliştiği, 2010 yılında Ermenistan'daki Rus askeri üssünün süresinin uzatıldığı, bu üssün varlığının Ermenistan'ın güvenlik çıkarlarıyla uyduğuna, üssün süresini uzatan protokolün, Ermenistan'ın güvenliği tehdit edildiği takdirde, üssün taahhüt (müdahale) alanını da genişlettiği,<sup>59</sup>
- h. Rusya'nın Ermenistan'daki ekonomik varlığının Ermenistan ve Rusya'nın stratejik çıkarlarını yansıttığı, halen Rusya'nın Ermenistan'ın önde gelen başlıca ekonomik partneri olduğu, Ermenistan'daki yabancı sermayenin %50'sinden fazlasının Rusya'ya ait bulunduğu,
- i. İki ülke arasındaki uzun vadeli ekonomik bağlar kurulmasının Metsamor nükleer santralinin yenilenmesi gibi bazı büyük projelerle yansıtıldığı,
- j. Sarkisyan Ermenistan'ın Rusya'dan ithal etmekte olduğu doğal gaz fiyatının da konuşulduğunu ve fiyatın oluşması için bir prensip anlayışa varıldığını söylemiştir. Buna göre şu hususlar temel olarak ele alınacaktır. Doğal gazın gerçek pazar fiyatı, Ermenistan ekonomik etkinliğinin korunması ve bu bölgede mevcut tarifeler ile mukayese edilebilir bir fiyata Ermenistan'a la gaz verilmesi. Doğal gaz konusunu bu yazımızın diğer bir bölümünde ayrıca inceliyoruz.
- k. Sarkisyan Putin'i Ermenistan'a bir resmi ziyarette bulunmaya davet etmiştir.

58 CSTO, Collective Security Treaty Organization (Ortak Güvenlik Antlaşması Örgütü) 15 Mayıs 1992'de Taşkent'e savunma için işbirliği amacıyla kurulmuş bir örgüt olup SSCB'yi oluşturan cumhuriyetlerden bazılarını kapsamaktadır. Halen üyeleri Ermenistan, Belarus, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya ve Tacikistan'dır. Vaktiyle üye olup da ayrılan ülkeler şunlardır: Azerbaycan (1999), Gürcistan (1999) ve Özbekistan (2012)

59 Türk sınırına çok yakın bir mesafede olan Gümrü şehri yakınlarındaki bu üst 1995 yılında kurulmuştur. 2010 yılında iki ülke arasında imzalanan bir protokolle üssün süresi 2020 yılından 2044 yılına kadar uzatılmıştır. O dönemde Ermeni basınında çıkan haberler bu protokolle üssün, Ermeni silahlı kuvvetleriyle birlikte, Ermenistan'ın güvenliğini de sağlayacağını belirtiyordu. Bu husus, protokolün imzası vesilesiyle, zamanının Rus Federasyonu Başkanı Medvedev ile birlikte yaptığı bir basın toplantısında Başkan Sarkisyan tarafından protokolün aynı zamanda üssün "coğrafi ve stratejik yükümlülüklerinin kapsamını da genişlettiği" sözleriyle dile getirilmişti. Ancak Rus ilgilileri, bu üssün gerektiğinde Ermenistan'ı koruyacağı anlamına gelebilecek herhangi bir ifadede bulunmaktan özenle kaçmışlardır. Söz konusu üssün bu konuda bir görevi olup olmadığı veya varsa, bu görevin ne gibi bir nitelik taşıdığı hususu, protokolün metni açıklanmadığından anlaşılamamıştır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Ermeni araştırmaları, Sayı 36 ss.

Yukarıda değindiğimiz gibi Putin ve Sarkisyan'ın basın mensuplarının önünde yaptığı konuşmalar, ilk bakışta öyle bir kanı vermese de, biraz irdelendiğinde taraflar arasında görüş farkları ve anlaşmazlıklar bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bunların nasıl gelişeceği önümüzdeki aylarda daha iyi anlaşılacaktır.

## 7- Rus Doğal Gazı ve Ermenistan

Ermenistan kullanmakta olduğu enerjinin %75 gibi büyük bir bölümünü ithal etmektedir. Bu ithalatın % 80'i de Rusya'dan yapılmaktadır.<sup>60</sup> Bu oran enerji alanında Ermenistan'ın tamamen Rusya'ya bağlı olduğunu göstermektedir. Her ne kadar 2007 yılında Ermenistan İran'a bir doğal gaz boru hattı ile bağlanmışsa da İran gazının Ermenistan tüketimindeki yeri önemli değildir.

Ermenistan'ın Rus gazına bağlılığın ekonomik ve siyasi bazı sonuçları vardır.

Ekonomik alanda Ermenistan Rusya'nın doğal gaz fiyatlarını kabul etmek durumundadır, zira Rus gazının yerine ikame edebileceği başka bir enerji kaynağı yoktur. Ermenistan'ın kendi kaynaklarından enerji üretimi ancak %25 kadardır. Bu da su kaynaklarından ve Türkiye sınırındaki, Iğdır'a çok yakın bir nükleer santralden (Metsamor Santrali) sağlanmaktadır. Söz konusu %25 oranının önemli ölçüde artırılması ne yakın ne de orta vadede mümkün görülmemektedir. Hatta eski teknoloji ile çalışan ve ekonomik ömrünü doldurmuş görülen, her yıl bakım için bir süre kapatılan Metsamor Santrali devreden çıkarsa veya gerek onarım gerek güvenlik nedeniyle geçici kapatılma süreleri daha uzarsa % 25 oranının daha da azalması beklenebilir bu da Rusya'da doğal gaz ithalatını arttırabilir.

Rus gazına bu derecede bağımlılık ve bu kaynağın şu anda ve tahmin edilebilir bir gelecekte alternatifinin bulunmaması Rusya'nın Ermenistan üzerinde esasen mevcut nüfuzunu hatta hâkimiyetini pekiştirmektedir. (Bu vesileyle Ermenistan'ın komşusu Azerbaycan'ın gerek doğal gaz gerek petrol bakımından çok zengin bir ülke olduğu, ancak Ermenistan'ın izlediği yayılcı politika nedeniyle Azerbaycan enerji kaynaklarından yararlanamadığı ve bu kaynakların, daha kısa bir yol oluşturmasına rağmen, Ermenistan'ı "by-pass" ederek Türkiye üzerinden ihraç edilmekte olduğu akla gelmektedir )

Rus doğal gazının fiyatı Ermenistan için olduğu gibi bu gazı ithal eden eski

60 Poverty and Distribution Impact of Gas Price Hike in Armenia, The World Bank Policy Research Paper, (WPS6150) Temmuz 2012

Sovyet cumhuriyetleri için de bir sorun olmayı sürdürmektedir. Sovyetler Birliği döneminde doğal gaz, siyasi nedenlerle, gerek Sovyet cumhuriyetlerine gerek Varşova Paktı ülkelerine çok ucuza veriliyor ve Sovyetler bundan zarar ediyordu. Daha Gorbaçev döneminde doğal gaz fiyatını arttırma girişimlerine başlanmış ve bu politika Rus Federasyonu döneminde de devam etmiştir. Hedef doğal gazda dünya fiyatlarını yakalamak olmakla beraber, bu fiyatlarla söz konusu ülkelere satış fiyatları arasında o kadar büyük fark vardı ki Rusya, kendisinden doğal gaz ithal eden eski Sovyet cumhuriyetlerinde veya Varşova Pakı ülkelerinde ekonomik kriz yaratmamak için, fiyat artışını tedricen (azar azar) yapılmaya başlanmıştı. Ancak bu usul dahi doğal gaz ithal eden ülkelerle Rusya arasında sorunlar çıkmasını engelleyememişti.

Ermenistan için Rus doğal gazındaki büyük artış 2006 yılında oldu. Bu yıl Rus doğal gazının fiyatı % 100 artışla 1000 m3 için 55 dolardan 110 dolara yükseldi.<sup>61</sup> Bu olay Rusya ve Ermenistan arasında bir gerginlik yarattı. Bu artışın Ermenistan ekonomisine getireceği yükün dışında Rusya'nın, siyasi nedenlerle, ülkelere göre farklı doğal gaz fiyatı uygulaması da (mesela 1000 m3 gaz için Beyaz Rusya'dan 46 dolar, Ukrayna'dan 230 dolar isteniyordu) Ermenilerin itirazına neden oldu. Zamanının Millet Meclisi Başkanı Artur Bagdasaryan bu fiyat artışı karşısında Ermenistan'ın da Gümrü'deki Rus askeri üstünden kira istemesi gerektiğini söyledi. Dışişleri Bakanı Vardan Oskanyan fiyat artışının bölgede Rusya ve Ermenistan için olumsuz sonuçları olacağını, Ermenistan ekonomisinin kalkınmasını ciddi şekilde engellenebileceğini belirtti. O zamanın Milli Savunma Bakanı ve günümüz Devlet Başkanı Serj Sarkisyan ise konunun sadece ekonomik olmadığını, ortada bir güven sorunu da bulunduğunu ancak fiyat artışının Ermenistan'daki Rus üssünün sözleşmesini gözden geçirmek için bir neden olamayacağını ifade etti. Zamanının Devlet Başkanı Robert Koçaryan'ın Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ile olan gayet iyi ilişkilerine rağmen Rusya geri adım atmadı ve Rus doğal gazının fiyatı bir misli arttı.<sup>62</sup>

Bu arada ilginç olan husus, Rusya'ya duyulan büyük hayranlığın etkisiyle, Rus doğal gazının fiyatının arttırılması konusunda yapılan bir kamuoyu yoklamasına cevap verenlerin % 76'sı Rusya'nın fiyatları bir misli arttıracığına inanmadıklarını söylemeleridir. Ermenistan hükümeti bu fiyat artışını "küçük tüketicilere" (ayda 1000 m3 altında tüketim yapanlara) %53 oranında yansıtarak<sup>63</sup> memnuniyetsizliği sınırlamaya çalışmıştır. Bir

61 Aynı kaynak

62 Rus doğal gazı fiyatının 2006 yılındaki artışı ve yarattığı tepkiler için bkz. Ermeni Araştırmaları Sayı 19, ss. 32-37

63 Poverty and Distribution Impact of Gas Price Hike in Armenia, The World Bank Policy Research Paper, (WPS6150) Temmuz 2012, s.3

araştırmanın açıkça gösterdiği gibi doğal gaz fiyatlarındaki artış Ermenistan'da fakirliğin daha da artmasına neden olmuştur.<sup>64</sup>

Rusya'nın amacı doğal gazı dünya fiyatlarından satmak olduğundan izleyen yıllarda da fiyatlarda artış görülmüştür. 2006'da 110 dolar olan bu fiyat 2009'da %40 artışla 154 dolara, 2010'da da %17 artışla 180 dolara çıkmıştır.<sup>65</sup> Ancak Ermenistan hükümeti, 2006 yılının aksine bu artışları hemen hiç eleştirmedeğinden kamuoyunun tepkileri de az olmuştur.

Sarkisyan'ın 8 Ağustos 2012 tarihinde Başkan Putin ile görüşmesinden önce Rus doğal gazının fiyatının artacağına dair haberler çıkmaya başlamıştır.<sup>66</sup> Buna göre halen 1000 m<sup>3</sup>'ü 180 dolar olan Rus doğal gazı 2013 Nisan ayından itibaren 220 dolara çıkarılacaktır. Bu % 22 artış demektir. Diğer bazı kaynaklar ise<sup>67</sup> Rus gaz şirketi Gazprom'a atfen, fiyat artışları için daha karanlık bir tablo çizmekte ve Rus gazının 1 Ekim 2012'de 280 dolara, 1 Ocak 2013'te ise 320 dolara çıkacağından bahsetmektedir. Bu da, 180 dolara göre, sırasıyla, % 55 ve % 78 gibi büyük artışlar ifade etmektedir.

Sarkisyan Başkan Putin ile birlikte yaptığı ve yukarıda değindiğimiz basın toplantısında Ermenistan'ın ithal etmekte olduğu doğal gazın fiyatının da konuşulduğunu ve fiyatın oluşması prensibi için bir anlayışa varıldığını söylemiştir. Buna göre şu hususlar esas olarak ele alınacaktır: Doğal gazın gerçek pazar fiyatı, Ermenistan ekonomik etkinliğinin korunması ve bu bölgede mevcut tarifeler ile mukayese edilebilir bir fiyata Ermenistan'a gaz verilmesi.<sup>68</sup> Buna karşılık Başkan Putin yapmış olduğu konuşmada doğal gaz fiyatlarına hiç değinmemiştir. O nedenle Başkan Sarkisyan'ın varıldığını söylediği prensip anlayışını daha ziyade Ermenistan'ın görüşü olarak kabul etmek gerekir. Ermenistan'ın ileri sürdüğü bu prensip anlayışının ne ifade ettiğine gelince bunu, doğal gazın pazar fiyatından, Ermenistan'ın ekonomisini tehlikeye atmayacak şekilde ve ayrıca bölgedeki Rus gazı satış fiyatlarını da dikkate alarak indirim yapılması olarak anlamak mümkündür. Rusya'nın istediği fiyatta indirim yapılmasını kabul edip etmeyeceği belli değildir. Ermenistan Rusya'nın çizdiği yolda, çok kısa ifadesiyle ekonomik alanda Avrupa ile entegrasyon yerine Rusya ile entegrasyon yoluna girerse, doğal gaz fiyatlarında önemli indirimler sağlayabilir.

64 Aynı kaynak

65 Aynı kaynak

66 ARKA, Yerevan, 7 Ağustos 2012. "Expert: Natural Gas Price in Armenia May Leap to 220 dollars Per One Cubic Metter by April 2013

67 Asbarez, 8 Ağustos 2012. " Sarkisian, Putin Discuss Gas, 'Eurasian Union', Vestnik Kavkaza, 9 Ağustos 2012. "Money to Choose"

68 "Introductory Remarks by President Serzh Sarkisyan at the Joint Press Conference With the President of the Russian Federation Vladimir Putin" <http://www.president.am/en/interviews-and-press-conferences/item/2012/08/08/President-Serzh-Sargsyan-RF-Vladimir-Putin-Press/>



## V - İSRAİL VE ERMENİ SOYKIRIMI İDDİALARI

Soykırım konusu, anlaşılır nedenlerle, İsrail ve Yahudileri çok yakından ilgilendirmektedir.

İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda sadece Yahudi soykırımı bulunduğu gibi bir görüş genel olarak Yahudilere hâkim olmuşsa da bu zamanla terk edilmiş ve başka soykırımlar olduğu da kabul edilmeye başlanmıştır. Ancak yine de Yahudi Soykırımı, kendisine mahsus özellikleri olduğu ileri sürülerek, diğer soykırımlardan ayrı tutulmaya çalışılmıştır. Bu da Yahudi Soykırımı'na verilen adlarda görülmüştür. Artık İsrail ve diğer Yahudi çevrelerinde “Yahudi Soykırımı” deyimini kullanılmamakta, bu olaya, bir süre “holokost” (holocaust veya holocauste) şu anda da “şoa” (Shoah) denmektedir. Bu kelimeler büyük katliamlar veya felaketleri ifade etmektedir. Ne var ki uluslararası hukuk bakımından bu deyimler geçerli değildir ve sadece soykırım (genocide) sözcüğünü kullanılmaktadır.

Başka olaylar için de soykırım denebileceği İsrail'de kabul gördükten sonra bu ülkede Ermenilerin etkisi altında kalan bazı yazarlar 1915 olayları için bu deyimini kullanmaya başlamışlar ve sonra da İsrail Parlamentosu'nun (Knesset) bu konuda bir karar almasına çalışmışlardır. Türkiye ile ilişkilerine büyük önem veren İsrail hükümetleri, Knesset'in çoğunluğunun da desteğiyle, bu tür kararları önlemekte güçlük çekmemişlerdir. Ancak Türkiye'nin Filistinlilerin haklarını gitgide daha güçlü bir şekilde savunmaya başlaması ve bunun sonucu olarak iki ülke arasında yaşanan bazı olaylar (Davos'ta Başbakan Erdoğan ile Cumhurbaşkanı Perez arasındaki tartışma, Dışişleri Bakan Yardımcısı'nın Türkiye'nin İsrail Büyükelçisi'ni aşağılama çabaları, Mavi Marmara gemisi olayı gibi) Knesset'in Ermeni soykırımı iddiaları karşısındaki tutumunu hayli değiştirmiş; ABD'de etkili olan Musevi Cemaati ve örgütlerinin de Türkiye'ye karşı tutumlarında aynı değişiklik görülmüştür.

Sayıdığımız bu olaylar arasında en önemli olanı, şüphesiz, Mavi Marmara gemisiyle ilgili olanıdır. 31 Mayıs 2010 tarihinde Mavi Marmara adındaki bir Türk gemisinin İsrail karasuları dışında zor kullanılarak durdurulması ve bu olayda dokuz kişinin ölmesi ve elli kadar yaralı olması Türkiye-İsrail ilişkilerinde büyük bir krize yol açmış ve Türkiye, bu olay için özür dilenmesini, sorumluların cezalandırılması gibi bazı taleplerde bulunmuş ayrıca İsrail ile olan diplomatik ilişkilerini ikinci katip düzeyine indirmiş ve askeri anlaşmaları askıya almıştı. Buna karşın da İsrail Dışişleri Bakanı Avigdor Lieberman bir “Türkiye'yi Cezalandırma Planı” hazırlamış ancak Başbakan Netanyahu'nun karşı çıkması sonucunda böyle bir plan yürürlüğe konulamamış fakat İsrail'de Türkiye'ye karşı hareketler devam etmişti. Bunlar arasında 17 Mayıs 2011 tarihinde, Maretz Partisinin girişimiyle

Knesset'in Ermeni soykırımın tanınmasını görüşmesi ve bu öneriyi Eğitim ve Kültür Komitesi'ne havale etmesi, Likut Partisi'nin girişimiyle Ermeni soykırım iddialarının İsrail okulları müfredatına alınmasına ilişkin bir diğer önerinin de aynı Komite'ye havale edilmesi ve ayrıca 25 Temmuz 2011 tarihinde ilk defa İsrail ve Ermenistan dışişleri yetkilileri arasında Erivan'da siyasi istişareler yapılması sayılabilir.<sup>69</sup>

İsrail Hükümeti Ermeni soykırım iddialarının resmen tanınmasını önlemeye çalışmış ancak, Türkiye ile yaşanan olayların kamuoyunda Türkiye hakkında yarattığı olumsuz hava dikkate alınarak, bu konunun Knesset'te veya çeşitli organlarında görüşülmesine hatta bazı Bakanların veya Hükümet taraftarı milletvekillerinin Ermeni soykırım iddialarını, şahısları adına, kabul etmelerine karşı çıkmamıştır. Nitekim Knesset'in 17 Mayıs 2011 tarihli toplantısına katılan din işleri Bakanı Yakov Marki, kişisel olarak Ermeni soykırımını tanıdığı belirtmiştir. Ermeni soykırım iddialarının İsrail okulları müfredatına alınması konusunda yapılan müzakerelere katılan Alt-Yapı İşleri Bakanı Uzi Landau, Hükümet olarak soykırım konusunun çözümlenmesini Ermenistan ve Türkiye'nin işi olarak gördüklerini belirtmekle beraber, bu konunun Kültür ve Eğitim Komitesine havale edilmesine karşı çıkmadıklarını da söylemiştir. Eğitim ve Kültür Komitesi'nin Aralık 2011'de bu sorunları ele alması sırasında, Knesset Başkanı Reuven Rivlin, alışılmadık bir şekilde, Komite toplantılarına katılarak İsrail'in manen ve tarihi yönden Ermeni soykırımını tanımmasının zorunlu bulunduğunu, diğer halkların trajedilerini tanımmasının bir Yahudi ve İsrailli olarak görev olduğunu, önemli olsalar da diplomatik mülahazaların, diğer halkların yaşadığı trajedilerin tanınmasına engel olmaması gerektiğini söylemiştir.

Koalisyon hükümetini temsil eden Zen Elkin de soykırım hakkında bir karar alınmasının lehinde konuşmuştur. Buna karşılık Dışişleri Bakanlığı'nı temsil eden İrit Lillian böyle bir tanımanın vahim stratejik sonuçları olacağını, Türkiye-İsrail ilişkilerinin gayet hassas olduğunu bu nedenle kırmızıçizgilerin geçilmemesi gerektiğini belirtmiştir.<sup>70</sup> Eğitim ve Kültür Komitesi bu konuda bir karar alamadan görüşmelerini sonuçlandırmıştır.<sup>71</sup>

Bu kez fikir beyan etmemiş olmakla beraber Cumhurbaşkanı Simon Perez ile Başbakan Netanyahu'nun İsrail parlamentosunun Ermeni soykırımını tanıyan bir karar almasına karşı oldukları, Dışişleri bakanı Avigdor Lieberman'ın da bu yönde düşündüğü bilinmektedir. Lieberman söz konusu Komite toplantısından sonra bu konudaki görüşlerini açık bir şekilde dile getirerek kuruluşundan beri İsrail'in, Yahudi holokostundan başka trajediler

69 Bu konuda bkz. Olaylar ve Yorumlar, Ermeni Araştırmaları, Sayı 39, ss. 57-60

70 Asbarez, 7 Şubat 2012, "Israel's Foreign Minister Opposes Genocide Recognition"

71 New Jersey Jewish News, 11 Ocak 2012. "Genocide in Armenia is Not For Israel to Decide"

için holokost deyiminin kullanılmasına karşı çıktığını, İkinci Dünya Savaşı sırasında Yahudi halkının trajedisinin başka bir trajediyle mukayese edilemeyeceğini, günümüzde tarihi olayların siyasi çatışmalara dönüştürüldüğünü, bu nedenle de İsrail'in bu soruna karışmasını doğru bulmadığını söylemiştir.<sup>72</sup>

İsrail'de Ermeni görüşleri savunmayı bir görev olarak üstlenmiş olduğu kanısını veren Maretz Partisi Başkanı Zeheva Gal-On'un çabalarıyla ve Meclis Başkanı Reuven Rivlin'in desteğiyle Ermeni Soykırımı iddialarını tanıma konusu 12 Haziran 2012 tarihinde yeniden Knesset'te görüşülmüştür. Bu tarihin seçilmesinde Mavi Marmara olayı hakkında Devlet Denetçisi Lindenstrass'ın raporunu ertesi gün açıklayacak olmasının rol oynadığı anlaşılmaktadır; diğer bir deyimle Hükümet aleyhinde olacağı düşünülen bu raporun Hükümet'in Ermeni soykırımı hakkında Knesset'te kabul edilecek bir karara direnmesini zayıflatacağı hesaplanmıştır.

Bu konuda yapılan görüşmelerde Meclis Başkanı Reuven Rivlin bir milyondan fazla Ermeninin öldürülmüş olmasını manen (etik olarak) hatırlamak mecburiyetinde olduklarını, ancak bu konunun siyasi bir sorun yapılmaması gerektiğini, suçlamalarının bu günkü Türkiye'ye karşı olmadığını ifadeden sonra "başımız gelen felaketi bilmezden gelenleri af edemeyiz, diğerlerinin felaketlerini de görmezden gelemeyiz" demiştir. Maretz Partisi Başkanı Bayan Zehava Gal-On ise aynı mealde konuşarak, Holokost'a uğramış olan Yahudi halkının başkalarının felaketlerine duyarlılık göstermek mecburiyetinde olduğunu söylemiş ve İsrail Hükümetinin Ermeni soykırımını tanımasını ve Mavi Marmara olayında ölen dokuz Türk hakkında özür dileyerek Türkiye ile ilişkilerini düzeltmesi istemiştir. Mili Birlik Partisi'nden Arie Elad ise Türkiye'nin "tarihi cürüm" hakkında sorumluluğunu kabul etmesini istemiş ve bu cürümün çocukları bodruma kapatıp gaz verip öldürmeyi de kapsadığını ileri sürmüştür. (Böyle bir iddia ilk kez duyulmaktadır) Görüşmelerde İsrail'in Ermeni soykırım iddialarını tanımasının aleyhinde konuşan tek kişi Kadim Partisi'nden Robert Tibayev olmuştur. Adı geçen İsrail'in bu soruna karışmaması ve bir Ermeni soykırımı olup olmadığı konusundaki kararı tarihçilere veya uluslararası bir kuruluşa bırakması gerektiğini söylemiştir.<sup>73</sup>

Görüşmelerde hazır bulunan İsrail Çevre Bakanı Gilad Erdan, "Ermeni Halkına karşı işlenmiş olan Holokost'un İsrail Hükümeti tarafından resmen tanınmasının uygun olduğunu kesinlikle düşünüyorum" dedikten sonra İsrail Hükümeti'nin Ermenilerin trajedisi hakkındaki politikasını değiştirmediklerini ve verilerin ve olayların incelenmesiyle açık ve tam bir tartışmayı

72 Asbarez, 7 Şubat 2012, "Israel's Foreign Minister Opposes Genocide Recognition"

73 Jerusalem Post, 12 Haziran 2012. Gil Hoffman "Knesset Discusses Genocide Recognition"

desteklediğini söylemiştir.<sup>74</sup> Bakanın bu sözleri, özellikle Ermeni holokostunun İsrail Hükümeti tarafından resmen tanınmasının uygun olacağına dair ifadeleri, bazıları tarafından İsrail Hükümeti'nin Ermeni soykırımını tanıdığı şeklinde yorumlanmışsa da<sup>75</sup> bakanın önce kendi adına konuştuğu sonra İsrail Hükümeti'nin politikasının değişmediğini söylediği dikkate alındığında ortada bir tanıma olmadığı görülmektedir.

Bu görüşmeler sonunda konunun yeniden Knesset'in Eğitim ve Kültür Komitesi'ne gönderildiği anlaşılmaktadır.

İsrail Meclisi'ndeki görüşmeler hakkında Türkiye'nin resmi bir tepkisi olamamıştır. Bir gazeteye göre Türkiye'de bir diplomatik kaynak, parlamentoların bu konuyu görüşmelerinin bir yarar getirmediğini, sürece (Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normal hale gelme sürecine) katkıda bulunmadığını, iki ülke tarihçilerinin çalışmalarını zedelediğini söylemiştir.<sup>76</sup>

Değinememiz gereken bir diğer husus da, Türkiye ile arasında ciddi bir anlaşmazlık belirdikten sonra İsrail Hükümetinin Ermenistan ile ilişkilerini arttırma gayretleridir. Yukarıda belirttiğimiz gibi iki ülke diplomatları arasında ilk kez siyasi istişareler geçen yıl yapılmıştır. Bu yıl da Nisan ayında İsrail Tarım Bakanı Orit Noked “iki ülkenin tarım sektörü arasında işbirliğini geliştirmek yollarını görüşmek” üzere Ermenistan' a gitmiş ve bu vesileyle de Soykırım Anıtını ziyaret ederek saygı duruşunda bulunmuştur.<sup>77</sup> Kamu Diplomasisi ve Diaspora İşleri Bakanı Yuli Edelstein 24 Ağustos 2012 tarihinde Erivan'ı ziyaret etmiş aynı zamanda soykırım anıtına da gitmiştir. Buradaki deftere iki halkın tarihleri ve kaderi arasında çok benzerlik olduğunu ve İsrail'de kimsenin Ermeni soykırımının varlığını inkâr etmediğini yazan Edelstein<sup>78</sup> bu konuda yaptığı açıklamada da 1915 yılında Osmanlı Türkiye'sinde Ermenilerin kitle halinde öldürülmesi ve tehcir edilmesinin İsrail'de yaygın bir şekilde soykırım olarak görüldüğünü<sup>79</sup> de söylemiştir.

İsraillilerin Ermenistan ile bu yakınlaşma<sup>80</sup> girişimlerinin özellikle Diasporada samimi bulunmadığı bu konudaki haberlere yapılan okuyucu yorumlarından anlaşılmaktadır. Mesela Yuli Edelstein'in ziyaretinden sonra yapılan yorumlarda, 1915 olaylarının yaygın bir şekilde soykırım olarak

74 Today's Zaman, 13 Haziran 2012. “Knesset's Political Debate on 1915 Event Does Not Alter Facts, Turkey Says”

75 GNP (Genocide Prevention Now) Issue 10, Spring 2012. Israel W. Charny, “Israel Government Officially Calls on Knesset to Recognize the Armenian Genocide”

76 Today's Zaman, 13 Haziran 2012. “Knesset's Political Debate on 1915 Event Does Not Alter Facts, Turkey Says”

77 Asbarez, 16 Nisan 2012. “Israel Minister Visits Armenia”

78 Armeness, 25 Ağustos 2012. “En Israel Personne Ne Nie L'Existence du Génocide Arménien”

79 Asbarez, 24 Ağustos 2012. “Genocide ‘Widely Recognized in Israel’ Says Israeli Minister”

80 Aynı Kaynak

tanınması yeterli görülmemekte, Knesset'in bu konuda bir karar alması gerektiğine değinilmekte, gerisi boş lâf veya iki yüzlülük olarak görülmekte ve bu sözlerle Ermenilerin zamanının boşuna harcandığı belirtilmektedir. Bir diğer yorumcu Knesset'in karar almasından başka Kudüs ve Tel Aviv'de Ermeni Soykırımı için anıt dikilmesini de istemiştir. Kısaca bu girişimlerin Ermeni kamuoyunda olumlu bir izlenim bıraktığını söylemek mümkün değildir. Türk kamuoyuna gelince İsrail aleyhindeki hava sürmekte olup hemen hiç kimse İsrail bakanlarının Ermenistan'a yaptığı ziyaretlerle ilgilenmemiştir.

Diğer yandan İsrail ile Azerbaycan arasındaki yakın ilişkiler ve özellikle İsrail'in Azerbaycan'a silah satması dikkate alındığında, İsrail-Ermenistan ilişkilerinin ciddi bir gelişme göstermesi beklenmemektedir.

Sonuç olarak, Knesset'e Ermeni soykırım iddialarının tanınması için yapılan ve Türkiye aleyhinde bazı söylemlerin yer aldığı görüşmelerin nedenini iki ülke ilişkilerinin bu günkü gergin durumunda aramak gerekmektedir. Türkiye aleyhinde konuşmak ve Türkiye'yi soykırım ile suçlamak Türkiye'nin Filistinlilere arka çıkan politikasını kabul edemeyen İsrail kamuoyunu tatmin etmektedir. Birçok siyasi partiden kurulmuş olduğu için aynı konuda değişik fikirlerin ileri sürüldüğü İsrail hükümeti ise, Başbakan ve Dışişleri Bakanı katında Knesset'in Ermeni soykırımı iddialarını tanınmasının Türkiye ile esasen kötü olan ilişkilere ağır bir darbe vuracağını bilinci içinde, bunu önlemeye çalışmakta ve şimdiye kadar bunda başarılı olmuş bulunmaktadır.

***Knesset'e Ermeni soykırım iddialarının tanınması için yapılan ve Türkiye aleyhinde bazı söylemlerin yer aldığı görüşmelerin nedenini iki ülke ilişkilerinin bu günkü gergin durumunda aramak gerekmektedir.***

## KAYNAKÇA

### *Makaleler*

Lütem, Ömer Engin “Olaylar ve Yorumlar” *Ermeni Araştırmaları*

*Poverty and Distribution Impact of Gas Price Hike in Armenia*, The World Bank Policy Research Paper, (WPS6150 ) Temmuz 2012

*The long Goodbye: Waning Russian Influence in the South an Central Asia* Chatham House, Briefing Paper, Temmuz 2012

### *Gazeteler*

Anadolu Ajansı

ARKA

Armenews

ArmeniaNow

Armennews

Armenpress

Asbarez

CCAF

Collectif VAN

Eurasia Daily Monitor

EurasiaNet.

Hurriyet

Largir, am

Medimax

Milliyet

New Jersey Jewish News

News.am

Star

The Noyan Tapan Highlights

Today's Zaman

TRT Türk

Turkishny.com

Yeni Şafak

*Resmi Kurumlar*

TC Dışışleri Bakanlığı

Ermenistan Cumhurbaşkanlığı

Amerikan Dışışleri Bakanlığı

